

เมื่อทำควมเห็นน้ำไหลนอง จึงแหงหน้าขึ้นจากหลุมเข้าต่อสู่ปราบนางยักษ์ขิณีได้ นางยักษ์ขอชีวิตไว้ โดยแลกกับการชื้อบขุมทองคำที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียงทำควมจึงได้ขุดทองคำในขุมคำจนเต็มคู้ (ถัง) แล้วหาบไปจนสายคุขาด ในอำเภอดระกาลพิชผล จังหวัดอุบลราชธานี ส่วนผืนป่าแห่งนั้นจึงได้ชื่อว่า ป่าดงขุมคำตามเรื่องราวความเชื่อดังกล่าว

แม้จะไม่มีใครยืนยันได้ว่า หลุมมนทรงกลมนั้นเป็นขุมทองคำหรือไม่ แต่หลุมหลาย ๆ แห่งในเขตป่าดงขุมคำนี้ได้เคยมีคนพบทองคำ อย่างไรก็ตาม ความหลากหลายของสรรพสิ่งในผืนป่าแห่งนี้และตำนานแห่งการปกป้อง ดูแล จัดการทรัพยากรเครือข่ายคณะกรรมการป่าชุมชนดงขุนคำก็เสมือนเป็นตัวแทนของขุมทองคำที่ขุดไว้อย่างไม่มีวันหมดสิ้น

ช่วงเริ่มเข้ามาตั้งรกรากบริเวณบ้านโป่งน้อย ผู้เฒ่าของหมู่บ้านเล่าถึงสภาพของป่าดงขุมคำว่า เดิมเป็นป่าธรรมชาติอุดมสมบูรณ์มีดงเล็กดงน้อย ได้แก่ ดงผึ้ง ดงคำม่น ดงคานรี ดงคูณ ดงคำใหญ่และดงสามส้วมเต็มไปด้วยไม้ขนาดสามคนโอบ เป็นไม้ขนาดใหญ่ที่ชาวบ้านอาศัยหาหนามันยางมาใช้เป็นเชื้อเพลิง ไม้ตะเคียน ไม้จิก ไม้ฮ้าง ไม้พยอม ไม้บาก ไม้สะแบง ไม้ประดู่ ไม้แดง ไม้ชาด ไม้คู้ การอยู่การกินไม่อดอยาก ทั้งผลไม้ป่า เช่น มะไฟป่า หมากแวง หมากคายข้าว หมากผีผวน และสัตว์ป่าเช่น หมูป่า ลิง ฟาน (อีแก้ง) กระต่าย กระรอก หมี กระแต เต่า แล่นหรือแม้แต่เสือก็ชุกชุม กระทั่งตอนกลางคืนบ้านต้องผลัดเวรกันอยู่ยาม คอยตีเกราะเคาะไม้เพื่อไม่ให้เสือเข้าบ้าน ยามเจ็บยามไข้ก็หาสมุนไพรจากป่า

5. พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากร

ป่าไม้ถูกทำลายอย่างรวดเร็ว ช่วงปี พ.ศ. 2518 โดยมีนายทุนเข้ามาตัดต้นไม้ขนาดใหญ่ประเภทไม้ยาง ไม้บาก ไม้เต็ง ไม้แดง และไม้ตะเคียน โดยใช้เลื่อยยนต์ทันสมัยและหลอกชาวบ้านว่า เป็นการสัมปทานทำไม้กับทางราชการ เมื่อชาวบ้านเข้าขัดขวางก็โดนขู่ โดนยิง ชาวบ้านไม่สามารถสู้อิทธิพลของนายทุนได้ จึงร้องเรียนไปยังกรมป่าไม้ เจ้าหน้าที่ออกมาดำเนินการจับกุม ในที่สุดคนงานที่เข้ามาตัดไม้ต้องหลบหนีไป

เมื่อป่าเตียนลงชาวบ้านจึงเคลื่อนย้ายเข้ามาบุกเบิก จับจองที่ทำกินและทำไร่ข้าว ไร่ปอ ไร่มันสำปะหลัง เมื่อราคามันสำปะหลังตกต่ำ จึงเริ่มปล่อยพื้นที่ทิ้งร้าง คงไว้เพียงการทำนาในที่ราบลุ่ม ทำให้ป่าเริ่มฟื้นตัวขึ้นอีกครั้ง

ชุมชนเห็นประโยชน์จากป่าทั้งในยามนี้และในกาลข้างหน้า พื้นที่หลังปลูกมันสำปะหลังแม้โล่งเตียน แต่ชุมชนหรือคนอยู่กับป่าย่อมต้องรู้ดี “ไม่จำเป็นต้องปลูกสร้างอย่างใดๆเพียงไม่ถากถางทำลายภายในระยะเวลา 5- 10 ปี ก็จะมีสมาชิกใหม่ในป่า นั่นก็คือ ไม้เล็ก ๆ รุ่งใหม่จะขึ้นมาหนาแน่น ไม้ชามันก็คืนสู่สภาพป่าที่สมบูรณ์เหมือนเดิม”

เมื่อประมาณปี พ.ศ. 2526 ชาวบ้านมาจากถิ่นอื่นเช่นเขื่อนสิรินธร อำเภวารินชำราบ อำเภอดะขอก ได้เข้ามาทำไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลัง เต็มพื้นที่ทำกินของชาวบ้านดงเจริญ ซึ่งพื้น

ที่เป็นผืนป่าใหญ่คือดงสามส้วม แต่ในปัจจุบันแปลงสภาพเป็นพื้นที่โล่งเตียน อันแสดงให้เห็นถึง การบุกรุกทำลายโดยมิได้มีความผูกพันกับแผ่นดินแม่เช่นชุมชนเดิม

ในปี พ.ศ. 2535 รัฐประกาศจำแนกการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ พื้นที่ที่จัด ให้อยู่ในเขตเกษตรกรรม ซึ่งสามารถออกเอกสารได้ เป็นที่กึ่งชาของคนในชุมชนดั้งเดิมที่รักษา เอาไว้ แต่กลับไม่ได้รับสิทธิที่ทำกินตามกฎหมายจากรัฐนั่นคือ บ้านโป่งน้อย ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ประมาณ 100 กว่าปีแล้ว โดยคนรุ่นปู่ย่า อพยพมาจากบ้านคอนสายเพื่อขยายที่ทำกิน ตั้งหมู่บ้านอย่างเป็นการเมื่อ พ.ศ. 2438 หลังจากนั้นในช่วง 10 - 30 ปี ชาวบ้านเริ่มทยอยกันมาสร้างบ้านตามไร่นาและแยกเป็นหมู่บ้านต่างๆ เช่น บ้านสร้างโพน บ้านคำบักบอด (บ้านนาคำ) บ้านห้วยห้วย บ้านคอนม่วง บ้านห้วยที และบ้านป่าหอย

6. ความหลากหลายทางชีวภาพในป่าชุมชน

ชุมชนดั้งเดิมเหล่านี้จับจองถือครองที่ดินในที่ราบลุ่มเป็น ที่นา ทำไร่ข้าวที่ตอนสูงเป็นบางส่วน เหลือพื้นที่ป่าส่วนมากเคยผ่านการทำไร่ข้าว ไร่ปอ และไร่มันสำปะหลัง หรือบริเวณริมห้วย บนลานหินซึ่งไม่สามารถทำการเกษตรได้ไว้เป็นที่หาอยู่หากิน ในช่วงต้นปี ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บขี้ตก (ยางไม้กึ่ง ไม้เป็นเชื้อเพลิงในครัวเรือน) หาหอยเตี๋ย (หอยชนิดหนึ่งมีมากในป่าดงชุมคำ) เก็บหอยมาตำ (ทอเลื้อหอย) แหะไข่มดแดง เก็บผักป่าเช่น ผักหนาม ผักกูด ผักหวาน ยานาง ผักเม็ก ผักกระโดน ผักติ้ว ดอกกระเจียว ข่าป่า ยางเข้าเดือน 4 ขุดแมงจูน หาน้ำผึ้ง เดือน 5 เป็นยาคี เห็ดบนเริ่มออกในเดือนนี้ถือว่าเป็นระลอกแรก ตามด้วยเห็ดชนิดต่างๆ เห็ด ขอนขาว เห็ดละโงก เห็ดปลวก เห็ดเผาะ เห็ดโคลน เห็ดขอน เห็ดก่อ เห็ดดิน เห็ดน้ำผึ้งดินเต่า เห็ด ขานกยูง เห็ดผึ้งข้าวกล้า เห็ดผึ้งทาม (สีแดง) เห็ดผึ้งแย (มีรสขม) เห็ดผึ้งชาติ (สีเหลือง) เห็ดผึ้งฝ้าย (สีขาว) เห็ดผึ้งข้าวเจ้า เห็ดเกลือ (ผิวเป็นจุด เฝาะแล้วมีรสเค็ม)

พ่อจารึก สิริบุตร อายุ 54 ปี ปัจจุบันเป็นครูสอนที่โรงเรียนบ้านห้วยที แต่เนื่องจาก ความสนใจในภูมิปัญญาการรักษาแบบพื้นบ้าน และความผูกพันที่มีมานานกับป่า จึงเรียนรู้จักการ รักษาและสมุนไพรจำนวนมาก ในขณะนี้ประธานกลุ่มหมอพื้นบ้านปดงชุมคำที่มีพ่อหมอจากหมู่บ้านต่างๆรวมกันเป็นกลุ่มจำนวน 30 คน เพื่อร่วมกันแลกเปลี่ยนองค์ความรู้และอนุรักษ์ พื้นฟูป่าสมุนไพร เช่น การเพาะพันธุ์สมุนไพร เป็นต้น จากการสำรวจของ พ่อจารึกเอง พบว่ามีสมุนไพรที่สามารถพบและรู้จักชื่อแล้ว 350 ชนิด ซึ่งความเป็นจริงคงจะมีมากกว่านี้อีกหลายเท่า

ผลผลิตจากป่าแห่งนี้ มีมากมายพอที่จะสร้างรายได้เป็นกอบเป็นกำแก่ชาวบ้านที่ขยันหา และคนที่มาจากถิ่นอื่น จนถึงเดือนธันวาคมเห็ดบดจึงออกอีกครั้งหนึ่ง “ปีไหนฝนดี เห็ดก็ออกหลาย หน่อไม้ก็มาก” สลับกับการปลูกไม้ในป่าตั้งแต่เดือนมีนาคมเป็นต้นไปเช่น หวดข่า มะไฟ หมากยาง ลูกลำดวน หมากแวง หมากลายขาว หมากผีสวน หมากเค็ง หมากก่อ หมากดินตังพุ่ม มีไปถึง เดือนพฤษภาคมเรียกได้ว่า มีของป่าเก็บตลอดปี นอกจากนี้ชาวบ้านยังเก็บไม้หัวไร่ปลายนาไว้ทำ

ฟืน เผาถ่าน ทำเสาบ้าน แหล่งอาหารและสมุนไพร ชาวบ้านมักจะบอกกล่าวให้ผู้ที่ถามถึงเสมอว่า ต้องการเก็บป่าผืนนี้ไว้เพื่อลูกหลานจะได้มีไม้ไว้ใช้สอย แม้แต่ในพื้นที่นาชาวบ้านก็ยังเก็บไม้หัวไร่ ปลายนาไว้เป็นจำนวนมาก ขณะที่หมู่บ้านใหม่ บ้านดงเจริญ แม้แต่ไม้ในนาก็ไม่จะมีจะใช้ทำเชื้อเพลิง ส่วนการเก็บสมุนไพรนั้น สามารถเก็บได้ตลอดปี

7. การเรียกร้องสิทธิการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ในปี พ.ศ. 2530 ป่าไม้ในเขตอุบลราชธานีมีโครงการปลูกป่าสวนดงเก่าต้น 5,000 ไร่ เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าของประเทศ โดยกำหนดปีละ 1,000 ไร่ ซึ่งปลูกไม้โตเร็วเพื่อป้อนโรงงานผลิตเนื้อเยื่อกระดาษ เป็นแบบแผนเดียวกันที่กระจายลงมาตามพื้นที่ต่างๆในภาคอีสาน โดยที่ชาวบ้านไม่ได้มีส่วนรับรู้ขบวนการดังกล่าว

โครงการปลูกสร้างสวนป่ายุคาลิปตัส ดังกล่าวไม่ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้าน พวกเขาเริ่มไม่พอใจเมื่อมีการตัดป่าเพื่อปลูกป่า จึงรวมกันคัดค้านโครงการโดยมีชาวบ้านจากหมู่บ้านหลัก คือ บ้านโป่งน้อย และอีก 5 หมู่บ้านคือ บ้านบ่าหอย บ้านห้วยหวาย บ้านห้วยทีเหนือ บ้านนาคำ และบ้านดงเจริญ ซึ่งมีพื้นที่ในเขตสวนป่า มีการจัดตั้งตัวแทนขึ้นมาเจรจากับหน่วยงานที่รับผิดชอบ สำนักงานสวนป่าตำบลคอนสายและที่ศาลากลางจังหวัดอุบลราชธานี ในช่วงปี พ.ศ. 2531 ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาผลกระทบของ ยุคาลิปตัสไปด้วย

ชาวบ้านใช้เวลาการติดตามแก้ไขปัญหานี้ กระทั่งปี พ.ศ. 2534 ทางสวนป่าสามารถดำเนินการปลูกจริงได้เพียง 1,390 ไร่ มีความพยายามที่จะนำพันธุ์ไม้ชนิดอื่นมาปลูกเช่น ประดู่ มะนาว ไม้ แต่ชาวบ้านก็ยังยืนหยัด จนทางสวนป่าไม่สามารถดำเนินการได้กระทั่งล้มเลิกการดำเนินการไป

ในช่วงปี พ.ศ. 2534 -2535 เกิดโครงการจัดสรรที่ดินทำกินเพื่อราษฎรผู้ยากไร้ในเขตป่าสงวนเสื่อมโทรม(คจก.) พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติดงชุมคำเป็นพื้นที่หนึ่งในโครงการ ที่ราชการจะเข้ามาย้ายชุมชนออกจากป่าและจัดสรรที่ทำกินให้ใหม่โดยไม่คำนึงว่าชุมชนดำรงอยู่มาก่อนที่จะประกาศเป็นเขตป่าสงวน เมื่อเริ่มมีการสำรวจรายชื่อ ชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยได้เข้าร่วมขบวนการยุติคจก. กับเครือข่ายชาวบ้านทั่วภาคอีสานจนสามารถกดดันรัฐบาลยกเลิกโครงการ คจก. เป็นผลสำเร็จ

ความพยายามเพิ่มพื้นที่ของป่ารัฐ โดยตีกรอบกฎหมายและขีดลากเส้นอำนาจลงบนพื้นที่โบราณยังดำเนินไปไม่หยุดยั้ง ในการที่มีการยกเลิกโครงการ คจก. ได้มีมติคณะรัฐมนตรี วันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 ในการจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรที่ดินและป่าไม้ ป่าดงชุมคำเป็นอีกพื้นที่หนึ่งที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ (ป่าโซน C) หลังจากการประกาศมติ ครม. เจ้าหน้าที่ป่าไม้เริ่มเข้ามาติดป้ายเขตอนุรักษ์ตั้งแต่ บ้านแสนสบาย บ้านโพนสร้าง บ้านหัวสะพาน ในช่วงปี พ.ศ. 2536 - 2537 ชาวบ้านกลายเป็นผู้ผิดกฎหมายและในอนาคตจะต้องถูกอพยพออก

เครือข่ายชาวบ้านคัดค้านสวนปายูคาลิปตัส จากเดิม 6 หมู่บ้าน ขยายเป็น 10 หมู่บ้าน 2 ตำบล นั่นคือตำบลคอนสาย ได้แก่ บ้านโป่งน้อย บ้านสร้างโพน บ้านหัวสะพาน บ้านคอนสาย บ้านดอนม่วง บ้านนาคำ และบ้านห้วยหวาย ตำบลถ้ำแซ้ ได้แก่ บ้านห้วยทีเหนือ บ้านห้วยทีใต้ และบ้านป่าหอย ได้หันหน้าเข้าปรึกษาหารือกันอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีการชุมนุมกันที่หน่วยป้องกันและรักษาป่า ที่ อบ. 16 (ป่าดงชุมคำ) เรียกร้องให้หน่วยงานที่รับผิดชอบสำรวจข้อเท็จจริงในเขตป่าและแก้ไขปัญหาการประกาศเขตอนุรักษ์ทับที่ทำกินของชาวบ้าน โดยให้รัฐคำนึงถึงสิทธิของราษฎรที่อาศัยอยู่ก่อนการประกาศเขตป่าสงวน ขอให้ทางราชการปรับพื้นที่จากเขตอนุรักษ์ โซน C เป็นเขตเศรษฐกิจ โซน E แล้วออกเอกสารสิทธิ์ที่ทำกินตามนโยบายปฏิรูปที่ดิน (สปก. 4-01) ส่วนพื้นที่เป็นป่าลาดชันเชิงเขากำหนดให้เห็นเป็นป่าอนุรักษ์ตามเดิม ในปี พ.ศ. 2539 ชาวบ้านจึงร่วมกับเครือข่ายชาวบ้านทั่วประเทศในนาม “สมัชชาคนจน” รวมพลังให้รัฐบาลตระหนักถึงปัญหาคนทุกข์คนยาก ที่หน้าทำเนียบรัฐบาลกระทั่งมีการเจรจา จนมีมติ ครม. 22 เมษายน 2539 ให้ตั้งคณะทำงาน 5 ฝ่าย เพื่อออกมาตรวจสอบพื้นที่ที่ชาวบ้านครอบครองทำกิน แต่เรื่องหายเงียบไปหลังจากมีการสรุปรายงานตรวจสอบพื้นที่ ชาวบ้านจึงร่วมกับสมัชชาคนจนอีกครั้งและได้รับมติคณะรัฐมนตรีเมื่อ วันที่ 22 ตุลาคม 2539 เห็นชอบให้ปรับลดแนวเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์โซน C ให้เป็นป่าเศรษฐกิจโซน E แต่มติรัฐมนตรีดังกล่าวยังมิได้ถูกดำเนินการ ก็เกิดการเปลี่ยนแปลงการทางการเมืองขึ้น

เมื่อรัฐบาลชุดใหม่ ชาวบ้านจึงร่วมชุมนุมเรียกร้องเพื่อให้มีการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง ใช้เวลายาวนาน 99 วัน จนมีมติ ครม. วันที่ 14 มีนาคม 2540 ที่สุดการติดตามการแก้ไขปัญหาอย่างต่อเนื่องของชาวบ้านก็เริ่มเห็นผลเป็นรูปธรรม เมื่อเจ้าหน้าที่ดำเนินการปรับแนวเขตและส่งมอบพื้นที่ให้สำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อออก สปก.4-01 ให้แก่ชาวบ้าน

ขณะที่มีการติดตามแก้ไขปัญหาสิทธิที่ทำกิน ชาวบ้านได้เสนอทางเลือกในการจัดการทรัพยากรป่าโดยมีชุมชนมีส่วนร่วม

ป่าชุมชน ในความหมายของชุมชนดั้งเดิมเป็นป่าวัฒนธรรม ป่าดอนปู่ตาป่าช้า ป่าหัวไร่ปลายนาที่ชุมชนดูแลและใช้ประโยชน์มาช้านาน ได้ถูกจัดตั้งเป็นรูปธรรมเพื่อชุมชนได้สร้างความตระหนักถึงสิทธิในการจัดการป่าชุมชน ซึ่งมีศักยภาพเพียงพอที่จะรักษาทรัพยากรธรรมชาติใกล้ตัวของพวกเขาได้

ป่าชุมชนแห่งแรก ถูกจัดตั้งขึ้นที่บ้านโป่งน้อย ในปี พ.ศ. 2535 มีชาวบ้านบริจาคที่ป่าหัวไร่ปลายนาารวมกับป่าช้าของชุมชน เพื่อกันไว้เป็นป่าชุมชน 350 ไร่ มีการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านและร่วมกันวางกฎระเบียบป่าชุมชน ป้ายคำขวัญที่ติดรอบป่าชุมชน ทำแนวเขตแนวกันไฟ ฯลฯ จนกระทั่งเกิดเป็นรูปธรรมและรวมกันเป็นเครือข่ายคณะกรรมการป่าชุมชน 10 หมู่บ้าน มีโครงการสร้างการบริหารจัดการดังนี้

บ้านโป่งน้อยมีเนื้อที่ป่าชุมชน 350 ไร่ พื้นที่เฉลิมพระเกียรติ 500 ไร่

บ้านสร้างโพน มีเนื้อที่ป่าชุมชน 20 ไร่ ที่สาธารณะ 80 ไร่
 บ้านห้วยที่เหนือและบ้านหนองโจด(คุ่มของบ้านบำหอย)มีเนื้อที่ป่าชุมชน 600 ไร่
 บ้านห้วยที่ใต้ มีเนื้อที่ป่าชุมชน 72 ไร่
 บ้านดอนม่วง มีเนื้อที่ป่าชุมชน 100 ไร่
 บ้านบำหอย มีเนื้อที่ป่าชุมชนเฉลิมพระเกียรติ 500 ไร่
 บ้านหัวสะพาน มีเนื้อที่ป่าชุมชน 48 ไร่
 บ้านห้วยหวาย มีเนื้อที่ป่าชุมชน 60 ไร่
 บ้านคอนสาย มีเนื้อที่ป่าชุมชนสาธารณะ 47 ไร่
 บ้านนาคำ มีเนื้อที่ป่าชุมชน 35 ไร่
 บ้านหนองแฝก (คุ่มของบ้านสร้างโพน) มีเนื้อที่ป่าชุมชน 60 ไร่
 รวมเนื้อที่ป่าชุมชนทั้งหมด 2,437 ไร่

ระเบียบการดูแลป่าชุมชน

คณะกรรมการป่าชุมชน 10 หมู่บ้าน วางกฎระเบียบรักษาป่าชุมชนไว้ร่วมกันดังนี้

ข้อที่ 1 ระเบียบนี้เรียกว่า ระเบียบการรักษาป่าชุมชนในเครือข่าย 10 หมู่บ้าน

ข้อที่ 2 ระเบียบนี้ให้ใช้ตั้งแต่วันที่นี้เป็นต้นไป

ข้อที่ 3 ให้มีกรรมการรักษาป่าจำนวน 7 – 11 คน ของแต่ละหมู่บ้านเครือข่าย

ข้อที่ 4 คณะกรรมการรักษาป่าชุมชนให้อยู่ในตำแหน่งได้คราวละ 5 ปี และการสิ้นสุดภาพ

ของกรรมการคือ ลาออก

ข้อที่ 5 ให้ประธานกรรมการ เป็นผู้ออกหนังสือการประชุมและในการประชุม ถ้าประธานไม่อยู่ให้คณะกรรมการเลือกกรรมการคนใดคนหนึ่งเป็นประธานที่ประชุม ให้ถือเสียงส่วนมากเป็นเกณฑ์ตัดสินในการพิจารณา ถ้ามีคะแนนเท่ากันให้ประธานที่ประชุมออกเสียงได้อีกครั้งหนึ่ง

ข้อที่ 6 การนำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ ต้องได้รับความเห็นชอบจากกรรมการเกินครึ่งหนึ่ง

ข้อที่ 7 ถ้ามีการตัดไม้ทำลายป่าในเขตป่าชุมชน ให้กรรมการรักษาป่าชุมชนเรียกปรับตั้งแต่

50 - 5,000 บาท

ข้อที่ 8 ถ้ามีการสำรวจตัดไม้ทำลายป่าในเขตป่าชุมชน ไม้ที่เส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 20 – 25 เซนติเมตร ให้กรรมการเรียกค่าปรับตั้งแต่ 500 – 5,000 บาท ถ้าตัดต้นไม้ที่มีเส้นผ่าศูนย์กลางตั้งแต่ 26 เซนติเมตรขึ้นไป ให้เรียกปรับตั้งแต่ 1,000 – 5,000 บาท

ข้อที่ 9 การอนุญาตให้นำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ ต้นไม้ที่เส้นผ่ากลาง ตั้งแต่ 20 – 25 เซนติเมตร อนุญาตตัดได้ไม่เกินครั้งละ 3 ต้น

ข้อที่ 10 การอนุญาตให้นำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ ดันไม้ที่เส้นผ่านศูนย์กลางตั้งแต่ 26 เซนติเมตร ขึ้นไป อนุญาตให้ตัดได้ครั้งละไม่เกิน 1 ต้น และมีคะแนนเสียงของคณะกรรมการเป็นเอกฉันท์

ข้อที่ 11 การนำไม้จากป่าชุมชนมาใช้ประโยชน์ อนุญาตให้ใช้ได้เฉพาะชุมชนนั้นๆ

ข้อที่ 12 ให้คณะกรรมการรักษาป่าชุมชน 10 หมู่บ้านเครือข่ายเป็นผู้รักษาการตามระเบียบนี้

ประกาศ วันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2538

8. สิทธิครอบครองที่ดินและการรักษาป่าชุมชน

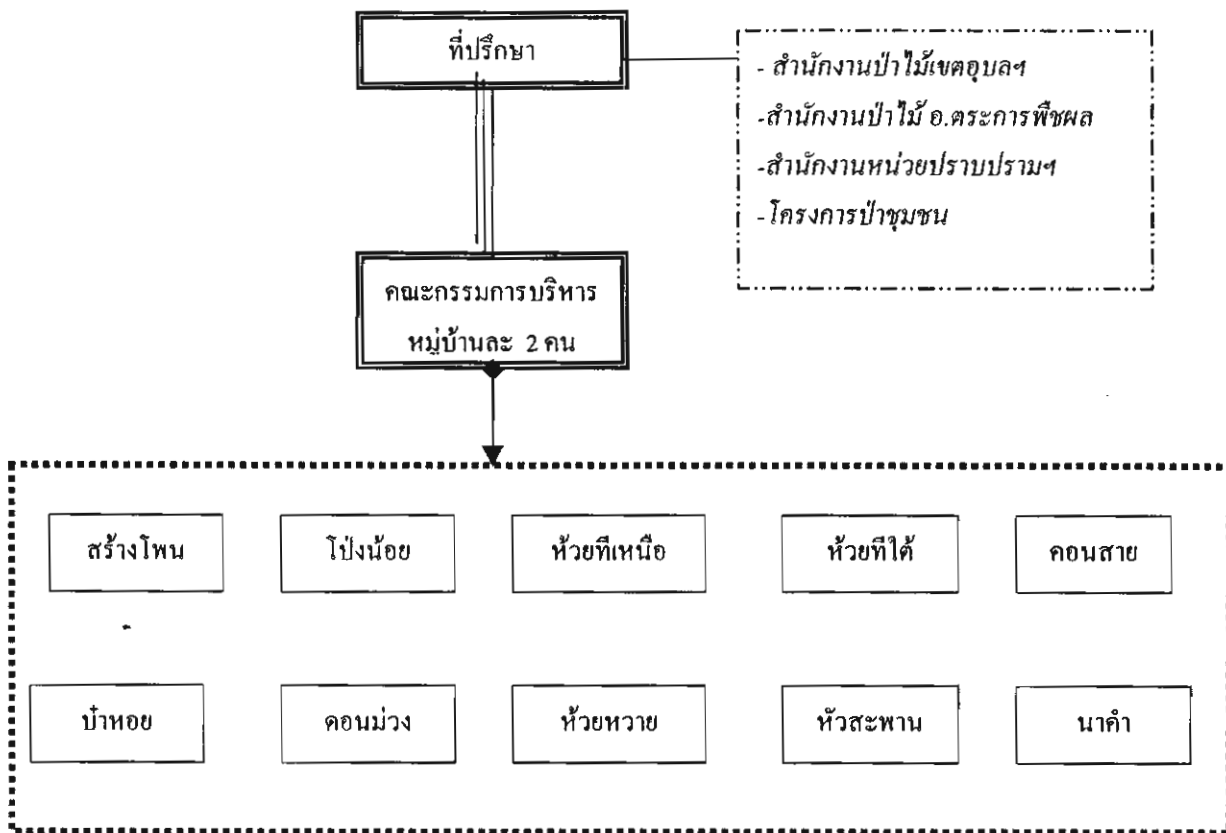
นับตั้งแต่อดีตกาลที่ชุมชนชาวดงชุมคำได้ใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชนซึ่งเป็นสิทธิของคนทั้งชุมชนร่วมกัน ในขณะที่ก็มีระบบกรรมสิทธิ์แบบปัจเจกสำหรับทรัพยากรบางประเภทเช่น “ป่าหัวไร่ปลายนา” หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” ไปพร้อมกันๆด้วย ป่าหัวไร่ปลายนาเป็นป่าซึ่งแต่ละครอบครัวสามารถสืบทอดสิทธิสอย มีสมุนไพรและมีแหล่งอาหารให้หากินสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นของตน แต่ในขณะเดียวกันก็เอื้อประโยชน์ในแง่สิ่งแวดล้อมต่อชุมชนไปพร้อมๆกันด้วย

การเสนอทางเลือกให้ป่าหัวไร่ปลายนาเป็น “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” อันเป็นแนวทางที่ยั่งยืนสำหรับชาวบ้าน ชาวบ้านแต่ละคนครอบครองที่ดินซึ่งมีพันธุ์ไม้หนาแน่นขึ้นปกคลุมไว้ตั้งแต่ 10-100 ไร่ โดยไม่มีเอกสารสิทธิ์ใดๆทั้งสิ้น แม้ว่าป่าชุมชนส่วนบุคคลจะยังไม่ถูกจัดตั้งเป็นรูปแบบชัดเจน แต่ในชุมชนเองย่อมรู้ดีว่าชาวบ้านแต่ละคนที่เป็นเจ้าของและดูแลป่าไม้เป็นอย่างดี ไม่ให้ถากถาง หรือทำลายให้โล่งเตียนเพื่อปลูกพืชไร่ในปริมาณมากเหมือนในอดีต เพราะพวกเขามีความผูกพันกับการหาอยู่หากินในป่า

ในปัจจุบันชาวบ้านได้มีความพยายามที่จะรณรงค์ความสะอาดเข้าใจเรื่อง “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” เพื่อพัฒนาให้เกิดคุณธรรมในชุมชน โดยการตั้งกฎระเบียบป่าชุมชนส่วนบุคคลมีความเข้าใจดังนี้ป่าหัวไร่ปลายนา แม่ฤทธิ์บอกว่า “ หากเจ้าของที่ครอบครองจะต้องการตัดไม้เพื่อใช้ประโยชน์ ก็ให้ขออนุญาตกับคณะกรรมการในแต่ละบ้าน” ถ้าผู้ใดไปรุกรานเขตครอบครองของผู้อื่นมีโทษ เช่น ไม้ทำถ่านและไม้อื่นๆถ้าหากพบเห็นและจับได้ปรับต้นละ 300 บาท ไม้แปรรูป 4 X 4 นิ้วขึ้นไปปรับต้นละ 3,000 บาท ไม้แปรรูป 4 นิ้ว ขึ้นไปปรับต้นละ 300 บาท ถ้าผู้ใดพบเห็นมาแจ้งคณะกรรมการรักษาป่ามีรางวัลต้นละ 100 บาท

ในการจัดการป่าชุมชนดงชุมคำ แม่ฤทธิ์ บุญประกอบเป็น ประธานเครือข่ายใน 10 หมู่บ้าน โดยมี ประดิษฐ์ สืบศรี ช่วยเหลือในการประสานงานด้านต่างๆอีกแรง เพื่อร่วมกันทำงานพิทักษ์ป่าดงชุมคำที่มีเนื้อที่กว่า 120,531.25 ไร่

โครงสร้างการบริหารจัดการป่าดงขุมคำ

9. อนาคตที่ทำลายพลังอำนาจของชุมชน

ในปัจจุบัน ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรได้ ถูกพลังชุมชนเข้ามาจัดการ ทำให้การบุกรุกที่ดินเพื่อการปลูกพืชไร่ยุบลงได้ในช่วงระยะที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งมาจากความเคารพต่อคณะกรรมการเครือข่ายป่าชุมชนดงขุมคำ แต่ตลอดเวลาคณะกรรมการไม่มีอำนาจอย่างเต็มที่ในการจัดการ เพราะอำนาจเต็มอยู่ที่ป่าไม้ แต่มีสามารถดำเนินการได้อย่างเต็มที่

เมื่อต้นปี 2543 ได้เกิดการทำลายอำนาจของคณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ นั่นคือ ชาวบ้านในหลายหมู่บ้าน เช่น บ้านดงเจริญ หรือแม้แต่บ้านโป่งน้อยเองก็ตาม ส่วนหนึ่งเป็นคนที่มาจากต่างถิ่นเข้ามาซื้อที่ดินบริเวณนี้ และบางส่วนมีเอกสารสิทธิ์ สปก.4-01 และแต่บางส่วนก็ยังไม่มียเอกสารใด ได้อ้างสิทธิของตนและใช้รถไถขนาดใหญ่ปรับพื้นที่และไถป่าให้โล่งเตียนเพื่อการปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น มันสำปะหลังและอ้อย โดยไม่ได้เคารพข้อตกลงเดิมที่ร่วมกันต่อสู้เรียกร้องกันมา

คณะกรรมการเครือข่ายปาดงชุมคำ ก็ไม่ได้หยุดนิ่งในการสร้างให้ปาดงชุมคำแหล่งทองคำแห่งนี้สามารถขุดไปใช้ได้ตลอดกาล ได้พยายามหาแนวทางร่วมกันที่จะรณรงค์ เพื่อที่จะไม่ให้เกิดการขายออกไปสู่การทำลาย “ป่าหัวไร่ปลายนา” หรือ “ป่าชุมชนส่วนบุคคล” แม้ฤทธิ์ ประธานเครือข่ายปาดงชุมคำ กล่าวว่า การรักษาเป็นสิ่งที่ยากยิ่งกว่าการต่อสู้ได้มา เพราะคณะกรรมการไม่มีอำนาจในการลงโทษกับผู้ที่กระทำผิด หรือผู้ฝ่าฝืนระเบียบเหล่านั้นได้

ทางออกสำคัญที่ชุมชนที่ได้อนุรักษ์และใช้ประโยชน์ในปาดงชุมคำเห็นร่วมกันคือ การผลักดันให้รัฐบาลเร่งออก “พรบ.ป่าชุมชน” ซึ่งเป็นร่างกฎหมายที่เครือข่ายชุมชนต่างๆที่อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทั่วประเทศได้ผลักดันเมื่อกว่า 5 ปีที่ผ่านมา เพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่ายโอนอำนาจให้ชุมชน เพื่อรับรองสิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรชีวภาพ ให้มีความหลากหลายและยั่งยืนสืบไป

กรณีศึกษาบ้านศรีสงคราม

หมู่ที่ 12 ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย

1. ข้อมูลทั่วไป

บ้านศรีสงคราม เป็นหมู่บ้านที่แยกออกจากบ้านกุดแก ซึ่งเป็นบ้านเดิมอยู่ทางด้านทิศตะวันตกของบ้านศรีสงคราม เมื่อปี 2505 ปัจจุบันได้ขยายเป็น 209 หลัง มีประชากรทั้งสิ้น 972 คน ชาย 497 คน หญิง 475 คน มีพื้นที่ทั้งหมด 4,700 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย 500 ไร่ ที่ทำกิน 4,200 ไร่ (เป็นที่นา 1,500 ไร่ ที่ไร่และสวน 2,700 ไร่)

2. พื้นที่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน

1) วัดป่าบ้านโนนกุดแก เดิมเป็นป่าช้าปัจจุบันการดูแลรักษาขึ้นอยู่กับคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งร่วมกับบ้านกุดแกซึ่งเป็นบ้านเดิม

2) ภูเขาจั่ว มีอาณาเขตติดต่อกัน 3 ตำบล ได้แก่ ตำบลผาน้อย ตำบลศรีสงคราม ตำบลหนองหญ้าปล้อง มีเนื้อที่ประมาณ 3,000 ไร่ เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร แต่การดูแลรักษา还没有มีแนวทางที่ชัดเจน

3) ห้วยเขารัว ความยาว 2 กิโลเมตร กว้าง 15 เมตร ต้นลำห้วยก่อสร้างอ่างเก็บน้ำภูเข็มโดยสำนักงานปฏิรูปที่ดิน

4) ถ้ำผาสูงเม่น ปัจจุบันได้ถูกบุกรุกครอบครองและล้อมรั้ว พร้อมประกาศเป็นเขตส่วนบุคคล

5) หนองศรีสงครามปัจจุบันได้ถมและทำเป็นร้านค้าชุมชน

6) ห้วยตงอาง (จูงอาง) 3 ไร่ ชาวบ้านใช้น้ำเพื่อปลูกพืชผักสวนครัว

3. กิจกรรมกลุ่มในชุมชน

1. กลุ่มออมทรัพย์ ก่อตั้งเมื่อปี 2541 ปัจจุบันมีสมาชิก 67 คน ปัจจุบันมีเงินออมฝากไว้ในธนาคารออมสิน 30,000 บาท ยังไม่ได้นำมาดำเนินกิจกรรมใดๆ เป้าหมายหลักต้องการให้เกิดการออมของชาวบ้าน

2. ร้านค้าชุมชน ก่อตั้งปี 2542 โดยเงินหุ้นๆละ 100 บาท เริ่มแรก 15,900 บาท และได้รับงบประมาณสนับสนุนจากอบจ.บึงกาฬ ในการสร้างอาคารและเงินหมุนเวียน จำนวน 50,000 บาท ปัจจุบันมีสมาชิก 276 คน มีเงินหุ้นรวม 38,900 บาท มีการปันผลครั้งแรก ได้กำไร 19,000 บาท (โดยจัดสรรกำไรให้กับกรรมการ 20 %, ค่าน้ำ, ไฟฟ้า 5 %, ผู้ขาย 30 %, เจลี่ยดิน 2 % และคืนหุ้น 43 %)

4. สิทธิชุมชนในอดีต

ที่ดินในหมู่บ้านศรีสงครามเดิมเป็นที่ป่าและที่รกร้างว่างเปล่า ใครต้องการทำบริเวณไหนสามารถจับจองเป็นเจ้าของและทำกิน โดยการทำไร่หมุนเวียน โดยมีรอบการหมุนเวียน 4 ปี กล่าวคือหลังจากทำไร่ในพื้นที่หนึ่งแล้ว ในปีต่อไปก็จะเปลี่ยนไปทำไร่ในพื้นที่อื่นแทน จนครบ 4 ปี จึงจะหวนกลับมาทำไร่ในพื้นที่เดิมอีก หลังจากสภาพดินในพื้นที่ไร่เดิมได้ฟื้นตัวจากการสะสมอาหารจากเศษใบไม้ต่างๆ เพื่อเป็นปุ๋ยธรรมชาติ และหญ้าและวัชพืชต่างๆ จะมีน้อย เนื่องจากถูกปกคลุมด้วยพันธุ์ไม้ระดับล่างที่ขึ้นคลุมดินและไม่ยื้นต้นขนาดใหญ่ ที่งอกงามขึ้นมาทดแทนหลังจากปล่อยทิ้งไว้ครบ 4 ปี

พ่อเทศ นามวงษา อายุ 61 ปี (หนึ่งในผู้นำชาวบ้านที่ร่วมต่อสู้กับครูประเวียน บุญหนัก ครูของชุมชนที่ได้เรียกร้องให้มีการยกเลิกสัมปทานโรงโม่หิน) เล่าว่า ในอดีตที่ดินและป่าไม้ยังมีมาก ในการจับจองเป็นเจ้าของ เพื่อทำไร่นานานาเท่านั้น โดยมีวิธีการที่ทำแบบง่ายๆ เพราะคนโบราณมีคุณธรรม นั่นคือ จะถากเปลือกไม้ แล้วใช้ไม้เสียบขวางเอาไว้ หรือทำเป็นกากบาทไว้ 4 มุมของที่ดินที่จับจอง พร้อมทั้งตัดไม้ทำแนวเขตเอาไว้ตลอด ซึ่งต้องมีการกำหนดวันดี เพื่อทำการไปแขก เอาไว้ (แขก หมายถึง การทำครั้งแรก เพื่อแสดงความเป็นเจ้าของในที่ดิน) ส่วนการแสดงสิทธิต่อทรัพยากรอื่นๆ ก็ทำโดยวิธีการคล้ายกัน เช่น ตันไม้สำหรับสร้างบ้าน ก็จะใช้ถากเปลือกเอาไว้ก่อน ซึ่งเมื่อคนอื่นมาเห็นก็จะทราบว่ามีเจ้าของแล้ว

พ่อหล้า บอกว่าการเลี้ยงวัว ควายก็เช่นเดียวกัน เมื่อทำนาเสร็จสิ้นแล้ว จะต้อนไปปล่อยตามป่าเขา ไม่มีการทำคอกแต่อย่างใด ซึ่งบริเวณที่ตั้งบ้านศรีสงครามในปัจจุบันนี้เป็นบริเวณที่เลี้ยงวัว ควาย เมื่อถึงฤดูทำนาชาวบ้านก็จะมาไล่ต้อนเอาควายของตนเอง ไม่มีการลักขโมยของกัน เจ้าของจะจดจำควายตัวเองเป็นหลัก และควายก็จะรู้จักและจำเจ้าของได้เช่นกัน

สิทธิในที่ดินทำกิน ไม่มีการแบ่งส่วนไว้เป็นของตระกูล แต่จะแบ่งให้ทุกคนในครอบครัว โดยผู้ที่เลี้ยงดูพ่อแม่ จะได้รับส่วนแบ่งมากกว่าคนอื่นๆ หรือบางครั้งก็จะเป็นส่วนที่ต้องแบ่งปันด้วย โดยจะแบ่งให้ 1 ส่วนเท่ากัน หากใครที่ดูแลพ่อแม่ไปตลอดช่วงอายุของท่านก็จะได้รับมรดกส่วนนี้ไป

อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ส่วนใหญ่มาจากป่าและภูเขา ซึ่งมีอยู่รายรอบภายในตำบลผาน้อยและตำบลใกล้เคียง โดยการแสดงสิทธิส่วนร่วมหรือของกลางนั้น ทุกคนจะรู้จัก และจะซื่อสัตย์ ยึดถือข้อตกลงอย่างเคร่งครัด เช่น บอกว่าขอหน่อไม้ ก็จะไม่เอาอย่างอื่น เป็นต้น

5. ระบบกรรมสิทธิในที่ดิน การให้สัมปทานบริษัทเอกชน และผลกระทบต่อชุมชน

เมื่อประมาณ 35 ปีที่ผ่านมา (พ.ศ.2508) ทางราชการมีความต้องการให้ชาวบ้านตั้งหลักแหล่งอย่างถาวร และทำเกษตรกรรมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งอย่างถาวร จึงได้มีการจัดสรรที่ดินทำกินให้ โดยเปิดให้มีการจับจองด้วยการจับสลากว่าใครจะได้รับแปลงใด สภาพที่ดินขณะนั้นส่วนใหญ่

เป็นป่าไผ่และป่าไม้เบญจพรรณ (ประดู่) มีข้อตกลงกันที่คนละ 25 ไร่ หากภายใน 3 ปีใครไม่แผ้วถางทำกินทางราชการจะยึดคืน ชาวบ้านที่ต้องการให้รัฐรับรองสิทธิจึงบุกเบิกแผ้วถางป่าไม้และป่าเบญจพรรณให้กลายเป็นไร่อย่างถาวร นี่เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ป่าไม้ในถูกทำลายอย่างรวดเร็วในระยะเวลาดังกล่าว โดยขณะนี้ไม้ซึ่งมีขนาดพอที่จะใช้สำหรับสร้างบ้านได้นั้นได้หมดไปแล้วตั้งแต่เมื่อ 5 ปีที่ผ่านมา

การเปิดโอกาสให้ประชาชนจับจองที่ดินทำกิน การนำไปออกเอกสารสิทธิ เช่น รอยุ่ถ้าผาสูงเม่น ได้มีเอกชนออกเอกสารสิทธิ พร้อมทั้งล้อมรั้วและประกาศเป็นที่ส่วนบุคคล ทั้งๆที่บริเวณนี้เคยใช้ทำพิธีสงฆ์และเก็บดอกไม้ออกเพื่อใช้ทำพิธีกรรมในวันสงกรานต์ หรือกรณีราชการได้ออกใบประทวนบัตรแก่โรงโม่หิน ในบริเวณผากกกอก ตำบลผาน้อย ทำให้ชาวบ้านถูกจำกัดสิทธิเพราะไม่สามารถเข้าไปหาอาหารธรรมชาติ สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้ใช้สอย ได้ดังเดิม ชุมชนจึงพึ่งตัวเองได้ลดลงและมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น

แม้ชาวบ้านจะไม่เห็นด้วยกับกรณีโรงโม่หินได้ใช้สิทธิพลครอบครองทั้งที่ดินและทรัพยากรทุกอย่างในที่ดินบริเวณสัมปทาน แต่ชาวบ้านก็ไม่มีอำนาจในการจัดการ มีหน้าเข้าโรงโม่หินยังขยายพื้นที่ออกไปเรื่อยๆ โดยการกว้านซื้อที่ดิน หากชาวบ้านไม่ยอมขายก็จะใช้วิธีถมดินในที่ของตัวเองให้สูงและปิดทางน้ำของนาบริเวณดังกล่าว บีบให้ชาวบ้านทำนาในผืนดินของตนต่อไปไม่ได้ จนต้องขายไปในที่สุด ชุมชนที่นี้จึงยังคงอ่อนแอเพราะต้องอยู่ภายใต้สิทธิพลและการข่มขู่คุกคามจากนายทุนในพื้นที่

6. เกษตรกรรมพื้นบ้านกับการเปลี่ยนแปลง

ในอดีตชุมชนแห่งนี้ทำนาและทำไร่ โดยการปลูกพันธุ์ดั้งเดิม เช่น ข้าวฮ้าว ข้าวกำ (ซึ่งปัจจุบันไม่มีพันธุ์เหล่านั้นอีกแล้ว) เพื่อให้เพียงพอแก่การบริโภค ปลูกพริกเพื่อขายเป็นรายได้ และปลูกฝ้ายพื้นเมืองเพื่อเป็นวัตถุดิบที่ใช้ในชุมชนเอง ส่วนการทำสวนนั้นเริ่มทำกันเมื่อประมาณ 20 กว่าปีที่ผ่านมานี้เอง

พันธุ์ข้าวส่วนใหญ่สูญพันธุ์ไปเพราะโรงสีใหญ่ปรับการสีข้าวเป็นข้าวเมล็ดเล็ก หากข้าวเมล็ดใหญ่จะแตกหรือหัก ดังนั้นโรงสีไฟจึงไม่รับซื้อข้าวพันธุ์ดั้งเดิมซึ่งเป็นพันธุ์เมล็ดใหญ่ อย่างไรก็ตามชาวบ้านศรีสงครามส่วนใหญ่ยังเก็บรักษาพันธุ์พืชเอาไว้ได้เอง เช่น พืชประเภท พริก มะเขือ ถั่วแดง ถั่วฝักยาว พักทอง แดงไทย เป็นต้น ส่วนที่ต้องซื้อพันธุ์จากตลาด เช่น ฝ้าย ข้าวโพด มะเขือเทศ เป็นต้น เหตุผลหลักในการเปลี่ยนแปลงของที่นี่ เพราะการส่งเสริมของราชการที่จะเป็นผู้แนะนำว่าควรจะปลูกอะไรจึงจะได้ราคาดี จึงมีการนำเอาพันธุ์ดีมาส่งเสริมให้ชาวบ้าน รวมทั้งพ่อค้าก็มีส่วนกำหนดอย่างมาก โดยจะนำพันธุ์มาให้ปลูกและรับซื้อคืน

พืชที่ปลูกเป็นอาชีพในปัจจุบัน ได้แก่ พริก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพริกหยวก (ขนาดใหญ่) และพริกน้อย ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะเก็บพันธุ์เอง ปลูกมาก ประมาณ 200 ครัวเรือนทั้งกินและขาย

นอกจากนั้นก็มีถั่วเหลือง และการทำสวนผลไม้ เช่น สวนมะขาม ไม้ผลอื่นๆ แต่ในแปลงมีพืชเพียง 3 – 5 ชนิดเท่านั้น โดยเฉพาะมะขามนั้นปลูกมากที่สุดทำให้ผลผลิตล้นตลาด ราคาตกต่ำมาหลายปีแล้ว

7. ฝ้ายและฝั่วนวม

การทอผ้าฝ้าย นับเป็นหัตถกรรมสำคัญของชุมชนต่างๆในจังหวัดเลย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทอผ้าเพื่อทำเป็นผ้าขาวม้า เสื้อ ที่นอน และฝั่วนวม เป็นต้น อย่างไรก็ตามอาชีพดังกล่าวกำลังลดน้อยลงและกำลังจะหมดไป ด้วยสาเหตุหลายประการ เช่น การที่ต้องแข่งขันกับสิ่งทอจากโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ การขาดแคลนฝ้าย เป็นต้น ปัจจุบันชุมชนบ้านศรีสงครามเหลือครอบครัวที่ทอผ้าใช้เองประมาณ 30 ครอบครัว เท่านั้น

ปัจจุบันมีการปลูกฝ้ายในหมู่บ้าน เพียง 5 ครอบครัวเท่านั้น แต่ครอบครัวที่ยังมีการทอผ้าสำหรับใช้ประมาณ 30 หลังคา ส่วนใหญ่จะซื้อฝ้ายมาจากตลาด โดยมีพันธุ์ฝ้ายที่เคยปลูกในปัจจุบันมีอยู่ 3 ชนิด คือ

1) ฝ้ายใหญ่ มีลักษณะดอกสีขาว ปุยสีขาว ต้นสูงประมาณ 1.30 เมตร เกษตรอำเภอวังสะพุงนำเข้ามาส่งเสริม มีหลายพันธุ์ เช่น ศรีสำโรง 60 , ดากฟ้า เป็นต้น อย่างไรก็ตามเกษตรกรอำเภอดำเนินการส่งเสริมพันธุ์ฝ้ายของราชการมานานประมาณ 2 ปีแล้ว

2) ฝ้ายน้อย ลักษณะดอกแดงปุยสีขาว สูงประมาณ 1 เมตร

3) ฝ้ายอตุ้ย ลักษณะดอกแดง ปุยสีขาว ลำต้นน้อย สูงประมาณ 1.50 เมตร

จากคำบอกเล่าของพ่อเกิด น้อยอ่อนโพธิ์ อายุ 50 ปี ซึ่งเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) บอกว่าพันธุ์ฝ้ายพื้นบ้านเดิมจริง ๆ คือ “พันธุ์เขมร” แต่ปัจจุบันสูญพันธุ์แล้ว ประมาณ 25 ปี ลักษณะเด่น คือลำต้นใหญ่แข็งแรง(รอบต้น 4-5 ซม.) สีออกแดง ความสูงประมาณ 2 เมตร ดอกสีขาว นุ่นสีขาว ผลสีเขียว เป็นพันธุ์ที่ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ไม่ฉีดยา ให้ผลผลิตสูง 400 กิโลกรัมต่อไร่ อายุยืนถึง 2 – 3 ปี

โดยเฉลี่ยประมาณ 1 กิโลกรัมต่อไร่ มีระยะเวลาในการเก็บเกี่ยว 130 – 150 วัน ซึ่งเมื่อเก็บเกี่ยวแล้วสามารถจะนำฝ้ายไปปั่น โดยจะได้ปุยฝ้าย 1 ใน 3 ของน้ำหนัก ส่วนเมล็ดจะนำไปทำน้ำมันพืช ซึ่งเมล็ด 1 ตันจะได้น้ำมัน 200 กิโลกรัม หลังจากทำน้ำมันแล้ว ยังสามารถนำไปเป็นอาหารสัตว์ มีโปรตีนประมาณ 28 เปอร์เซ็นต์

ปัญหาที่รุนแรงและทำให้การปลูกฝ้ายลดน้อยลงในปัจจุบัน คือ โรคและแมลงศัตรูฝ้าย ซึ่งทำให้ฝ้ายกลายเป็นพืชที่มีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชมากที่สุด และต้นทุนสูง โดยศัตรูพืชที่ระบาดหนักจะมี 3 ช่วงดังนี้

1) ฝ้ายอายุ 15 – 30 วัน -แมลงปากดูด เช่นจ้าววกเพลี้ยจักจั่น เพลี้ยไฟ เพลี้ยอ่อน ซึ่งจะทำให้เกิดโรค ขอบใบแห้ง หักงอ

2) ฝ้ายอายุ 30- 60 วัน -เป็นช่วงที่ฝ้ายออกดอก ไปจนถึงดอกบาน

แมลงปากกัด เช่น หนอนเจาะสมออเมริกัน หนอนเจาะยอด

หนอนม้วนใบ หนอนกระทุ้ง ฯลฯ

3) ฝ้ายอายุ 60 วันขึ้นไปจนถึงแตกปุย

-หนอนกัดกินใบและหนอนสีชมพู หนอนเจาะโคนต้น มวนแดง มวนดำ แมงมุมแดง ซึ่ง
จะกินเกสร ใบ สมอและเมล็ดฝ้าย

นอกจากนี้ยังมีปัญหาต้นทุนต่อไร่ที่สูงมาก ได้แก่ ค่าเมล็ดพันธุ์ 1.5 กิโลกรัม เป็นเงิน
40 บาท ค่าไถไร่ 150 บาท ค่ายาซึ่งต้องฉีดประมาณ 10-12 ครั้งหรือสัปดาห์ละ 2 ครั้งเป็นเงิน
ประมาณ 1,500 บาท ค่าดายหญ้า 3 ครั้ง ละครึ่ง 120 บาท และค่าจัดการ ค่าเก็บฝ้ายเป็นต้น รวม
2,500 บาทต่อไร่ ส่วนผลผลิตจะอยู่ที่ 150 –200 กิโลกรัมต่อไร่ ราคาขาย ตั้งแต่ 13 – 14 บาทต่อ
กิโลกรัม ซึ่งไม่คุ้มค่า

กรณีชาวคราวเกี่ยวกับการปลูกฝ้ายติดต่อพันธุ์กรรมนั้น ชาวบ้านศรีสงครามพอทราบเรื่อง
อยู่บ้างแต่ไม่ทราบว่าเรื่องดังกล่าวเป็นที่ถกเถียงและขัดแย้งอยู่ในปัจจุบัน ผู้ใหญ่ศรีไพร กงภูธร
อายุ 42 ปี ซึ่งเลิกปลูกฝ้ายเมื่อ 2 ปีที่ผ่านมา กล่าวว่า “ในปัจจุบันชาวบ้านยังไม่มีทางเลือกในเรื่อง
พันธุ์ก็อาจจะนำเอาพันธุ์ใหม่ที่ตัดแต่งพันธุ์กรรมแล้วมาปลูกก็ได้” แต่อย่างไรก็ตามชาวบ้านส่วน
ใหญ่ยังไม่ทราบเกี่ยวกับการถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ปัญหาการผูกขาด และ
ราคาเมล็ดพันธุ์สูง เป็นต้นไม่ และขณะนี้ยังไม่พบว่ามีการนำมาปลูกในหมู่บ้านแต่อย่างใด

แม่ก้อน นามวงษา อายุ 60 ปี เป็นอีกผู้หนึ่งที่ทอผ้าโดยการซื้อฝ้ายมาจากผู้ช่วยผู้ใหญ่
บ้านที่มีการปลูกมาก ถึงแม้จะบอกว่า “ไม่อยากจะให้หลานสาวสืบทอดการทอผ้า เพราะว่าอาชีพนี้มัน
ทุกข์” แต่หลานสาววัย 9 ปี ก็ได้ฝึกฝนการทอผ้าให้หลานสาวอายุ 9 ปี จนสามารถทอผ้าได้ด้วยตัว
เองแล้ว

8. ภูมิปัญญาด้านการรักษาแบบพื้นบ้าน

ในอดีตการรักษาด้านร่างกาย จะกระทำควบคู่กับการรักษาทางจิตใจ ชาวบ้านจะมีศูนย์
รวมจิตใจ คือบ้านพ่อใหญ่จ้ำ หรือบ้านพ่อหมอธรรม เป็นต้น พ่อบุญ จุตตะโน อายุ 53 ปี ซึ่งเป็น
หมอน้ำมัน(รักษากระดูกและหมอเป่า(รักษาโรคผิวหนัง) ได้พูดถึงการถ่ายทอด การสืบทอดภูมิ
ปัญญาเหล่านี้เป็นเรื่องที่จำเป็นมาก ในอดีตความรู้บางอย่างขาดการสืบทอด เพราะมีข้อห้าม
กรณีของพ่อบุญเอง ไม่สามารถเรียนโดยตรงจากปู่(พ่อของพ่อบุญ) ซึ่งปู่จะถ่ายทอดให้กับน้าบ่าว
(น้องชายของแม่) ก่อนแล้วค่อยไปเรียนในภายหลัง เท่าที่คนเฒ่าคนแก่บอกเล่า ให้เหตุผลว่าที่ให้
โดยตรงไม่ได้เป็นเพราะ “เชื่อว่าจะไม่ศักดิ์สิทธิ์”

คำสอนที่พ่อหมอบุญ ยึดมั่นปฏิบัติมาตลอด คือ “อย่าเบียดเบียนกัน อย่าลักขโมย” โดยวิธีปฏิบัติ ได้แก่เมื่อเราออกเดินทางและเกิดหิวมาก ก็ให้เข้าไปขอกับเจ้าของ หากไม่เจอ เราต้องร้องบอกดังๆ เช่น “ขอมะม่วงหน้อยจะเอาไปกิน ไม่ได้เอาไปซื้อไปขายหรอก”

ยาสมุนไพรมันมีอยู่ตามภูเขา ปัจจุบันนี้ยังพอมิในภูใกล้ๆนี้ ได้แก่ ภูเขาจั่ว ภูผาหน้อย ภูผาล้อม ภูผากกกอก ภูผาฮวกและภูผาสูงเม่น เป็นต้น

พ่อหล้า น้อยอ่อนโพธิ์ อายุ 81 ปี ซึ่งเป็นหมอธรรม(ธรรมบรรล) ซึ่งจะบูชาเทวดาและนางธรรณี จะทำนํ้ามนต์ในทุกวันศีล (8 ค่ำและ 15 ค่ำ) ส่วนการรดนํ้ามนต์เนื่องในวันขึ้นปีใหม่แก่ลูกเฝ้าขวัญเทียน(หมายถึงลูกศิษย์) จะทำในวันอังคารข้างขึ้นเดือน 6 (พฤษภาคม) ของทุกปี

พ่อหล้าบอกว่าเรียนมาจากอาจารย์ ที่จังหวัดอุดรธานี สิ่งที่ต้องชะล่า(ข้อห้าม)ได้แก่ มังสั 10 อย่าง(เนื้อสัตว์ต้องห้าม เช่น เสือ คน งู เป็นต้น) การสืบทอดให้กับใครก็ได้แต่ตอนนี้ยังไม่มีใครมาเรียน

ซึ่งหลักคำสอนที่พ่อหล้า ได้ยึดถือปฏิบัติ ก็คือ ความซื่อสัตย์ เวลาออกไปหาผัก ปลา อาหาร หากไม่เจอเจ้าของ ก็จะใช้ดาขอ (ไม้ไผ่ที่มีตายาวประมาณ 20 เซนติเมตร) แขนงไว้ที่เถียงนา เป็นการบอกว่า “ขอ” ไม่ได้ลักขโมย

ในสภาพปัจจุบัน ความเชื่อและการรักษาลดความสำคัญลง ต้องพึ่งพาการรักษาของหมอแผนปัจจุบัน ทำให้เสียค่าใช้จ่ายมาก บางครอบครัวต้องมีหนี้สินเพราะการเจ็บป่วย ประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ก็เปลี่ยนไปมา เช่น การทำบุญแจกข้าว(บุญอุทิศส่วนกุศลหาญาติที่เสียชีวิตไปแล้ว) จากในอดีตบอกกล่าวญาติพี่น้อง ทำอาหารข้าวหม้อแกงหม้อ แต่ปัจจุบัน ต้องมีมหรสพ มีเหล้า มีการฆ่าวัว หมู หรือซื้อจากตลาด ทำให้สิ้นเปลืองมากบางครอบครัวเป็นหนี้สินเพราะเรื่องเหล่านี้

9. การปกครองในชุมชน

หมู่บ้านศรีสงคราม จะมีศูนย์รวมจิตใจได้แก่ บ้านพ่อใหญ่จั่ว ทุกวันศีล(15 ค่ำ) จะมีการนำดอกไม้ขาว ธูป และเทียน มาบูชา หากวันสำคัญ เช่น วันเข้าพรรษา วันมาฆบูชา เป็นต้น ซึ่งการมีศูนย์รวมแบบนี้จะทำให้ชาวบ้านได้มีโอกาสมาพบปะแลกเปลี่ยนปัญหาความทุกข์ยาก รวมทั้งการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านอื่นๆ หรือแม้แต่ความขัดแย้งในชุมชนก็สามารถนำมาพูดคุยกันได้ เช่น กรณีเกิดโจรผู้ร้าย ลักขโมยทรัพย์สินของใครก็สามารถติดตามทวงถามได้ง่าย และหากพ่อใหญ่จั่วตัดสินอย่างไรก็จะเป็นอันสิ้นสุด ซึ่งผู้นำในอดีตมีคุณธรรมสูงมาก

ในปัจจุบัน การปกครองโดยมีกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และองค์การบริหารส่วนตำบล(อบต.) ไม่สามารถเป็นที่พึ่งพาได้ในหลายปัญหา จึงเกิดกลุ่มปัญหาต่างๆโดยประชาชนรวมตัวกัน เพื่อก่อให้เกิดการแก้ปัญหาต่างๆ เช่น ป่าไม้ที่ดิน หนี้สิน ในหมู่บ้านศรี

สงครามมี 2 กลุ่ม ได้แก่ สมัชชาเกษตรกรอีสาน(สกอ.) และสมัชชาเกษตรกรรายย่อยภาคอีสาน (สกอ.อ.)

ความริบเร่งในการประกอบอาชีพในปัจจุบัน ทำให้ต่างคนต่างอยู่แม้ว่า จะมีการนัดดอกไม้ มาบูชา แต่ก็ทำให้การแลกเปลี่ยนลดลงไป ในชุมชนขาดการหารือและวิเคราะห์ปัญหาร่วมกัน ข้อ มูลข่าวสารส่วนใหญ่จะสื่อสารผ่านทางหอกระจายข่าวของชุมชน จึงทำให้การพัฒนาหมู่บ้านศรี สงครามเป็นไปแบบไม่มีทิศทางร่วมกัน

คนแก่ส่วนใหญ่ยังมีคติและความเชื่อว่า บ้านเมืองของพวกเราจะเข้าสู่ยุคพระศรีอาริยะ เมตตรัย ที่กล่าวไว้ว่ามนุษย์จะเหลือ 3 ร่มโพธิ์ศรี นั้นหมายถึง

ร่มที่ 1 หมายถึงพระพุทธ ผู้ที่นับถือศาสนาพุทธ นั่นคือต้องเป็นผู้ที่มีความพอดี พึ่งตนเองได้

ร่มที่ 2 หมายถึงพระธรรม หมายถึงผู้มีศีลมีธรรม (ศีล 5 และการกระทำแต่ความดี)

ร่มที่ 3 หมายถึง พระสงฆ์ หมายถึงการทนุบำรุงศาสนา และพระสงฆ์ เพื่อเป็นที่พึ่งคอย ให้คำปรึกษาเมื่อเกิดปัญหา

10. ขัดแย้งและการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชน

ภายหลังการเปิดประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการส่งออก นับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติ ฉบับที่ 1 (2504) ได้ส่งผลให้มีการจัดโครงสร้างทรัพยากรเพื่อให้รัฐเข้ามาเป็นเจ้าของ และควบคุม รวมทั้งดำเนินการถ่ายโอนไปสู่การครอบครองของเอกชนทั้งในรูปการสัมปทานและสิทธิในการครอบครองส่วน บุคคล ส่งผลให้มีการล้าหลังทรัพยากรชนิดที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน

ท่ามกลางการรุกรานของรัฐและเอกชนผู้มีสิทธิ ประชาชนผู้เป็นเจ้าของเดิมทนไม่ได้กับเหตุ การณ์เหล่านั้น จึงก่อเกิดการต่อต้านและคัดค้านอย่างรุนแรงในพื้นที่ ตำบลผาน้อย อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย โดยเฉพาะกรณีโรงโม่หิน ทำให้ครูประเวียน บุญหนัก ถูกสังหารอย่างโหดเหี้ยมหน้า สำนักงานเกษตรอำเภอวังสะพุงในวันที่ 11 กรกฎาคม 2538 หลังจากนั้นก็เป็นโอกาสของฝ่าย โรงโม่ที่เข้าดำเนินการระเบิดหินอย่างเต็มที่จนกระทั่งถึงปัจจุบัน มีจำนวน 5 โรง โดยที่หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง และองค์การบริหารส่วนตำบลเองก็ไม่สามารถที่จะพิทักษ์ทรัพยากรเหล่านี้ไว้ได้ทั้ง หมด

หลังจากพวกเขาได้ต่อสู้ ให้บริษัทบรรจงจิตการคิลายกเลิกประทานบัตรในปี พ.ศ. 2542 จนเป็นผลสำเร็จ ขณะนี้ชาวบ้านศรีสงครามเหลือแค่เพียง “ภูผาฮวก” ซึ่งมีสภาพเว้าๆแหว่งๆไว้ให้ สัญลักษณ์แห่งความภาคภูมิใจแต่เพียงแห่งเดียวเท่านั้น

11. ความคิดการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน

อย่างไรก็ตามชาวบ้านในชุมชนได้ร่วมกันประชุมและวางแผนคิดในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไว้ดังนี้

1) ทรัพยากรส่วนรวม ควรเป็นของส่วนรวม หรือเป็นของกลาง โดยมีแนวเขตที่ชัดเจน เช่น ห่างจากภูเขาอย่างน้อย 50 เมตรเป็นต้น

- การจัดการให้ชุมชนเป็นคนดูแลรักษา

- มีคณะกรรมการกลางที่มาจากหลายฝ่ายดูแลรักษา ออกระเบียบต่างๆได้ตามความเหมาะสม

2) ชาวบ้านต้องมีวิธีการผลิตที่พึ่งตนเอง เป็นการป้องกันทรัพยากรที่ดีที่สุดของคนในชุมชน

3) การแก้ปัญหากรณีของโรงโม่หิน ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาแก้ปัญหาไม่ได้เพราะโรงโม่ไม่ยอมมาพูดคุยด้วย ส่วนใหญ่เป็นผู้ไม่มีอำนาจมาพบ ซึ่งข้อเสนอของชุมชนก็ต้องยกเลิกประท้วงบัตรเพื่อยุติการระเบิดหิน เพื่อรักษาแหล่งอาหาร แหล่งสมุนไพร ของชุมชนเอาไว้

4) กรณีการออกเอกสารสิทธิเหนือทรัพยากรส่วนกลาง การให้เอกสารสิทธิในที่ดินติดลำห้วยได้อ่างเก็บน้ำห้วยเขารัว ทั้ง 2 ผังทำให้เจ้าของที่ดินใช้ประโยชน์จากลำห้วย โดยการขุดบ่อเลี้ยงปลา และปลูกไม้ผลริมลำห้วย ทำให้ลำห้วยไม่สามารถให้ประโยชน์กับชาวบ้านอื่นๆได้ กรณีภูเขาสูงเม่นก็เช่นกัน เดิมเป็นที่สรงน้ำพระพุทธรูป ปัจจุบันมีการล้อมรั้วและปลูกต้นไม้ทำเป็นสวน ซึ่งแม้ว่าไม่ได้ทำลายระบบนิเวศดังกล่าวแต่ก็ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องสูญเสียประโยชน์ไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าวได้อีกต่อไป

สิทธิเกษตรกรและชุมชนในทรัพยากรชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นภาคใต้

โดย

จิรวุฒิ เสนาคำ

สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์

กรณีศึกษาชุมชนตลิ่งชัน ต. ตลิ่งชัน อ. จะนะ จ. สงขลา

1. บทนำ

บทความนี้ มุ่งกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิของชุมชนชาวประมงภาคใต้ที่มีต่อทรัพยากรพันธุกรรมทางทะเลและต่อระบบภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน มุ่งอธิบายเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงระบบกรรมสิทธิดังกล่าว โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ส่วน คือ ส่วนที่หนึ่งกล่าวถึงกรอบแนวคิดที่ใช้ในการศึกษา ส่วนที่สองให้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่ทำการศึกษา ส่วนที่สามกล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงของระบบกรรมสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ส่วนที่สี่ ระบุปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนระบบกรรมสิทธิของชุมชน และส่วนที่ห้า เป็นบทสรุปวิเคราะห์และนัยยะที่ได้จากการศึกษา

2. แนวคิดที่ใช้ในการศึกษา

การศึกษาครั้งนี้มี 2 แนวคิดหลักในการศึกษา คือ แนวคิดว่าด้วย ระบบสิทธิชุมชนและแนวคิดว่าด้วยทรัพยากรพันธุกรรม

1. แนวคิดระบบสิทธิชุมชน ระบบกรรมสิทธิ (property regime) คือ สถาบันหรือปทัสถานทางสังคม ที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ที่มีต่อทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Hanna, Folke and Maler 1995) จากนิยามข้างต้นระบบกรรมสิทธิ์จึงหมายถึงระบบความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มากกว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมโดยตรง (Hann 1998)

การศึกษาและวิเคราะห์ว่าด้วย ระบบกรรมสิทธิในแวดวงวิชาการตะวันตก เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 และทวีความเข้มข้นมากขึ้นนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1980 เป็นต้นมา งานชิ้นสำคัญใน

¹ บทความนี้ เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่องสิทธิชุมชนในทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งเป็นโครงการย่อยที่ 9 ของชุดโครงการวิจัยสิทธิมนุษยชนไทยในสถานการณ์สากล การศึกษาครั้งนี้ดำเนินการระหว่างเดือนกันยายน 2542 - ตุลาคม 2543 โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล 3 วิธี ได้แก่ การศึกษาเอกสารชั้นสอง การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยวิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การเข้าร่วมสังเกต และเข้าร่วมกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน

เรื่องดังกล่าวได้แก่ Berkes (1989), Berkes and Folke (1998), Bromley (1992), Ciriacy-Wantrup (1975), Cordell (1990), Feeny (1990), Gordon (1954), Hardin (1968), Haviging (1996), Johannes (1978), MaCay and Acheson (1987), Ruddle and Akimichi (1984), Ruddle (1998), และ Scott (1955) เป็นต้น

แม้งานหลัก ๆ ที่กล่าวถึงระบบกรรมสิทธิ์ จะเริ่มมีมานับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1950 แต่การศึกษาและวิาทะดังกล่าว ได้รับแรงกระตุ้นอย่างสำคัญจากบทความเรื่อง "Tragedy of the Commons" ของ Garrett Hardin (1968) โดยในบทความดังกล่าว Hardin กล่าวว่า ทรัพยากรที่เป็นสมบัติสาธารณะ (common property) ที่ทุกคนมีโอกาสเข้าถึง-เข้าไปใช้ประโยชน์ หายที่สุดจะนำไปสู่การล่มสลายของทรัพยากรนั้น ไม่ว่าทรัพยากรนั้นจะเป็นทรัพยากรทางทะเล ปลา ป่าไม้ พืชหญ้า เลี้ยงสัตว์หรือทรัพยากรอื่น การล่มสลายของทรัพยากรนี้ Hardin ถือว่าเป็นโศกนาฏกรรมสาธารณะ Hardin เสนอว่า โศกนาฏกรรมดังกล่าว ไม่อาจเยียวยาได้ด้วยเทคโนโลยีที่มนุษย์สร้างขึ้น หากแต่สามารถหลีกเลี่ยงได้ด้วยการแปรเปลี่ยนทรัพยากรสาธารณะไปเป็นทรัพยากรของรัฐ (state property) หรือไม่ก็เป็นทรัพยากรของปัจเจกชน (private property)

บทความของ Hardin ได้รับการตอบรับทั้งเห็นด้วยและคัดค้านจากนักวิชาการทั้งในสายวิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ งานที่ได้แย้งบทความของ Hardin ขึ้นแรกได้แก่งานของ Ciriacy-Wantrup (1975) ซึ่งพยายามแยกระบบกรรมสิทธิ์ที่เปิดสำหรับทุกคน (open access property) ออกจากระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน (common/ communal property) ระบบกรรมสิทธิ์ในแบบหลังเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่เป็นเจ้าของร่วมกันโดยคนในชุมชน ที่มีวางกฎเกณฑ์หรือปทัสถาน (norms) การใช้ทรัพยากรที่ชัดเจน ระบบดังกล่าวเป็นระบบที่คนทุกคนในชุมชนมีสิทธิในการใช้ทรัพยากรในชุมชนร่วมกันและเป็นระบบที่กันสิทธิของคนนอกชุมชนที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ ไม่ว่าทรัพยากรนั้นจะเป็นทรัพยากรทางทะเล ปลา ป่าไม้ หรือพืชหญ้าเลี้ยงสัตว์ Ciriacy-Wantrup (1975) มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนนี้เป็นระบบที่พบทั้งในยุโรปก่อนการเติบโตของระบบทุนนิยม ที่อิงอยู่กับระบบกรรมสิทธิ์ของปัจเจกชน และในประเทศโลกที่สาม ระบบสิทธิชุมชนเป็นระบบที่อิงอยู่กับความเท่าเทียมของคนในชุมชนในการเข้าถึงประชากร และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีกินอย่างพอเพียง

งานของ S. V. Ciriacy-Wantrup (1975) มีอิทธิพลค่อนข้างสูงต่องานนักวิชาการชั้นหลัง ๆ ไม่ว่าจะเป็นงานของ Berkes (1989), Bromley (1992), Feeny (1990 และ 1996), MaCay and Acheson (1996), Ruddle and Akimichi (1984), และ Ruddle (1998) งานเหล่านี้ได้แยก ระบบกรรมสิทธิ์ที่เปิดสำหรับทุกคน (open access) ออกจากระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน (common property) และแยกตัวแบบระบบกรรมสิทธิ์ออกเป็น 4 ประเภท คือ ระบบกรรมสิทธิ์ที่เปิดสำหรับทุกคน (open access property) ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชน (common property) ระบบสิทธิของรัฐ (state property) และระบบกรรมสิทธิ์ส่วนปัจเจกชน (private property) ระบบกรรมสิทธิ์แต่ละระบบ

มีความหมายและลักษณะดังแสดงในตารางที่ 1. (Hanna, Folke and Maler 1995a: 5 และ Burger and Gochfeld 1998: 9)

ตาราง แสดงความหมายและลักษณะของระบบกรรมสิทธิ์ประเภทต่าง ๆ

ประเภท	ความหมาย	ผู้เป็นเจ้าของ	สิทธิ์ของเจ้าของ	หน้าที่ของเจ้าของ
ระบบกรรมสิทธิ์ปัจเจกชน (individual property)	ปัจเจกชนอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากรและมีสิทธิในการกันคนอื่นออกจากการใช้หรือเช่าทรัพยากร	ปัจเจกชน	- ใช้ทรัพยากรได้ตามกฎเกณฑ์ที่ได้รับการยอมรับจากสังคม - ควบคุมการใช้ทรัพยากร	- หลีกเลี่ยงการใช้ทรัพยากรในลักษณะที่สังคมไม่ยอมรับ
ระบบกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state property)	รัฐอ้างสิทธิการเป็นเจ้าของทรัพยากร และมีอำนาจในการใช้ กำหนดกฎเกณฑ์ บทลงโทษและมาตรการส่งเสริมการใช้ทรัพยากร	พลเมืองของรัฐ	- กำหนดและรักษากฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร	- ควบคุมการใช้ทรัพยากรให้เป็นไปตามเป้าหมายของสังคม
ระบบกรรมสิทธิ์เปิด (open access)	ไม่มีกฎเกณฑ์กำหนดการใช้ทรัพยากร คนทุกคนสามารถใช้และเข้าถึงทรัพยากร	ไม่มีใครเป็นเจ้าของ	- ใช้ทรัพยากร	- ไม่มี

งานวิชาการในระยะหลัง อาทิ Peter May (1992) มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ เป็นระบบทางสังคมและดำรงอยู่คู่กับสถาบันทางสังคม ที่ทำหน้าที่ปกป้องกรรมสิทธิ์ดังกล่าว ระบบกรรมสิทธิ์จะไร้ความหมายหากอยู่นอกบริบททางสังคม แต่ระบบกรรมสิทธิ์ ที่ได้รับความเชื่อถือจากรัฐบาลในประเทศโลกที่หนึ่งและประเทศโลกที่สาม ว่าสามารถเยียวยาโคกนาฏกรรมทรัพย์สินสมบัติสาธารณะ (commons tragedy) ได้ คือ ระบบกรรมสิทธิ์ส่วนปัจเจกชน ซึ่งก็คือ การแปรเปลี่ยนทรัพย์สินสมบัติสาธารณะให้เป็นทรัพย์สินสมบัติเอกชน ตามที่ Hardin เสนอ อย่างไรก็ตาม May (1992) มองแย้งว่า โศกนาฏกรรมมิได้เกิดขึ้นเฉพาะกับทรัพย์สินสมบัติสาธารณะเท่านั้น ในประเทศโลกที่หนึ่งและประเทศโลกที่สาม โศกนาฏกรรมที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายคือ โศกนาฏกรรมของทรัพย์สินที่มีใช้สาธารณะ (tragedy of non-commons property) โศกนาฏกรรมนี้เกิดขึ้นจากกระบวนการแปรเปลี่ยนทรัพย์สินสมบัติของชุมชน (commons/communal property) ไปเป็นทรัพย์สินสมบัติเอกชน ดังที่เกิดขึ้นใน

อังกฤษและฝรั่งเศสในช่วงศตวรรษที่ 17 – 19 ที่เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ปิดล้อม (enclosed) ที่ดินออกจากคนยากคนจน ที่เป็นเจ้าของที่ดินมาก่อน และทำให้คนพวกนี้ต้องประสบปัญหาความยากจนและต้องอพยพเข้าสู่ตัวเมือง ในประเทศโลกที่สาม โศกนาฏกรรมทรัพย์สินสมบัติที่มีใช้สาธารณะเกิดจากกระบวนการแปรเปลี่ยนทรัพย์สินสมบัติของชุมชนไปเป็นทรัพย์สินสมบัติเอกชนในรูปของการทำการเกษตรแบบ plantation การเปลี่ยนผืนป่าที่เป็นสมบัติของชุมชน ไปเป็นทุ่งหญ้าเลี้ยงสัตว์ และการแปรเปลี่ยนทะเลของชุมชนไปเป็นทะเลเปิดที่ปัจเจกชนทุกคนเข้าถึง คนเหล่านี้ถูกเบียดขับออกจากระบบนิเวศดั้งเดิมของตนและกลายเป็นผู้ลี้ภัยระบบนิเวศ (ecological refugees) เข้าไปอยู่ในระบบนิเวศใหม่ ที่มีความอ่อนไหวสูง (เพราะพื้นที่อื่นถูกยึดครองหมด) ซึ่งแม้คนเหล่านี้จะทำกิจกรรมการผลิตเพื่อยังชีพก็ส่งผลต่อการเกิดโศกนาฏกรรมของสิ่งแวดล้อม

งานของ Berkes (1989), Feeny (1990), MaCay and Acheson (1987), และ Hanna, Folke and Maler (1995) มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ทั้ง 4 แบบข้างต้นเป็นแค่ตัวแบบ ระบบกรรมสิทธิ์ในสังคมมนุษย์มิได้มีระบบใดระบบหนึ่งที่ชัดเจน หากแต่มีความซ้อนทับของระบบกรรมสิทธิ์ทั้ง 4 แบบในสังคมหรือชุมชนเดียวกัน และระบบกรรมสิทธิ์ทั้ง 4 แบบนี้อาจบอกได้ว่าระบบใดส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติมากกว่ากัน และทั้ง 4 ระบบสามารถนำไปสู่สภาพโศกนาฏกรรมได้เท่า ๆ กัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยทั้งของระบบนิเวศ ระบบวัฒนธรรมและระบบสังคมมนุษย์ เพราะระบบกรรมสิทธิ์มิใช่ระบบที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวหากแต่เป็นระบบที่เกี่ยวข้องพัน (embedded) กับระบบอื่น (ดูคำอธิบายทำนองเดียวกันนี้ใน Hann 1998, MaCay and Jentoff 1998 และ Wilson and Jentoff 1999)

อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปประการสำคัญประการหนึ่งของงานศึกษาช่วงหลังก็คือ ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนจะเป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนได้นั้น ต้องมีเงื่อนไขที่สำคัญ คือ (ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Steins and Edwards 1999)

1. มีอาณาเขต (territory) การอ้างสิทธิ์ของชุมชนอย่างชัดเจน
2. มีองค์กรหรือสถาบันทางสังคม ที่ทำหน้าที่ดูแล รักษาทรัพยากรดังกล่าว โดยองค์กรที่ว่า อาจจะเป็นกลุ่มเครือญาติ หัวหน้าสายตระกูล หมู่บ้าน สหกรณ์ หรือองค์กรชุมชนที่จัดตั้งขึ้นใหม่ก็ได้
3. มีกฎเกณฑ์ข้อห้ามและบทลงโทษเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร
4. มีกลไกในการแก้ไขความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากร
5. มีระบบการประเมินติดตามการใช้ทรัพยากร
6. กลุ่มผู้ใช้ทรัพยากรมีความสามารถในการบังคับใช้กฎเกณฑ์การใช้ทรัพยากร
7. สิทธิการจัดการทรัพยากรของชุมชนไม่ถูกท้าทายจากอำนาจนอกชุมชน

ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนภายใต้เงื่อนไข 7 ประการข้างต้นนี้ อาจจะสรุปได้ว่า เป็นระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนประเภทอาณาเขตและองค์กรทางสังคม ระบบดังกล่าวนี้ พบในทั่วทุกภูมิภาคของโลก (ดู Acheson and Wilson 1996, Berkes 1999, Berkes 1989, Berkes and Folke 1998, Bromley 1992, Cordell 1989, Hann 1998, Havinding 1996, Johannes 1978 และ 1992, Levieil and Orlove 1990, MaCay and Acheson 1987, Ruddle and Akimichi 1984, Ruddle 1998, South 1994, Spoehrer 1980 และ Thomas 1996) อย่างไรก็ตาม Andrea Bender (2000) จำแนกระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนออกเป็น 2 ระบบหลัก คือ ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนประเภทอาณาเขตและสถาบันทางสังคม กับระบบกรรมสิทธิ์ที่อิงอยู่กับปทัสถานของการแบ่งปันและการตอบแทนกันและกัน ระบบกรรมสิทธิ์ในแบบหลังนี้มิได้รับความสนใจศึกษามากนัก แต่เป็นระบบกรรมสิทธิ์ที่พบในหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกบางแห่ง ในช่องแคบทอเรส (อยู่ระหว่างปาปัวนิวกินีและออสเตรเลีย) และในประเทศไทย ระบบดังกล่าวนี้ มิได้มีอาณาเขตการอ้างสิทธิ์ของชุมชนเหนือทรัพยากรที่ชัดเจน และไม่มีองค์กรหรือสถาบันทางสังคมที่คอยจัดการดูแลอย่างชัดเจน แต่เป็นระบบที่อิงอยู่กับจริยธรรมแห่งการแลกเปลี่ยน จริยธรรมของการแบ่งปันอาหาร ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนประเภทหลังนี้ Bender (2000) เรียกว่า ระบบกรรมสิทธิ์ทางอ้อม และเป็นระบบที่ส่งผลต่อความยั่งยืนของทรัพยากร เช่นเดียวกับระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนระบบแรก

Henrique Pereira (2000) ใช้แนวคิดเรื่องอาณาเขตของมนุษย์ (human territoriality) และแนวคิดเรื่องกฎเกณฑ์การเข้าถึง (access rules) กับปทัสถานการละเว้น (withdrawal norms) จำแนกระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนออกเป็น 4 ประเภท ดังแสดงในตาราง

ตาราง แสดงตัวแบบระบบสิทธิชุมชน

	กฎเกณฑ์การเข้าถึง	ปทัสถานการละเว้น	อาณาเขต
ประเภท 1.	ทุกคนมีสิทธิ์เข้าถึงทรัพยากร	ไม่ควบคุมปริมาณการใช้ทรัพยากรและประเภทเทคโนโลยี	ชาวประมงจากหลายชุมชนใช้พื้นที่ทำการประมงร่วมกัน
ประเภท 2.	กำหนดการเข้าถึงทรัพยากรของคนนอกชุมชนอย่างเข้มงวด	ไม่ควบคุมปริมาณการใช้ทรัพยากรและประเภทเทคโนโลยี	ชุมชนกำหนดเขตการใช้ทรัพยากรของชุมชนอย่างชัดเจน และไม่ใช้ร่วมกับชุมชนอื่น

ประเภท 3.	กำหนดการเข้าถึงทรัพยากร ของคนนอกชุมชนอย่าง เข้มงวด	ควบคุมปริมาณการใช้ ทรัพยากรและประเภท เทคโนโลยี	ชุมชนกำหนดเขตการใช้ ทรัพยากรของชุมชนอย่าง ชัดเจน และไม่ใช้ร่วมกับชุม ชนอื่น
ประเภท 4.	ทุกคนมีสิทธิ์เข้าถึงทรัพยากร	ควบคุมปริมาณการใช้ ทรัพยากรและประเภท เทคโนโลยี	ชาวประมงจากหลายชุมชนใช้ พื้นที่ทำการประมงร่วมกัน

Berkes and Folke (1998a) จำแนกแนวคิดที่ใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมออกเป็น 3 ระบบ คือ แนวคิดแบบประโยชน์นิยม แนวคิดเชิงระบบและแนวคิดการปรับตัวของระบบนิเวศ แต่งานศึกษาระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนส่วนใหญ่มองว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่สืบทอดต่อกันมาจากคนรุ่นก่อน ระบบสิทธิชุมชนมักพบในสังคมชนพื้นเมืองทั้งในหมู่กลุ่มคนที่จัดอยู่ในประเภทสังคมเก็บของป่าล่าสัตว์ สังคมทำไร่ และกลุ่มชนพื้นเมืองที่อาศัยอยู่ตามหุบเขาและชายฝั่งที่ดำรงชีพด้วยการทำประมง อย่างไรก็ตาม การศึกษาระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนในหมู่เกาะมะลักกาของอินโดนีเซีย ที่เรียกว่า ระบบซาสี (Sasi) โดย Beda-Beckmann, Benda-Beckmann and Brouwer (1995) และ Zerner (1994) ชี้ให้เห็นว่า ระบบซาสีเป็นระบบที่มีการปรับตัวและมีการผสมผสานทั้งระบบความเชื่อดั้งเดิมของชนเผ่าและความเชื่อที่นำเข้าไปยังหมู่เกาะโดยหมอสอนศาสนาตะวันตก งานศึกษาของ Berkes (1999, 1989a, และ 1998a) ชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนของชนเผ่าครีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแคนาดาปรับเปลี่ยนไปตามวัฏจักรของทรัพยากร เช่น ในช่วงที่ประชากรของกวางคาริบูและประชากรของตัวบีเวอร์มีมาก สัตว์เหล่านี้จะถูกปล่อยให้คนล่าอย่างไม่มี การควบคุม แต่เมื่อประชากรของสัตว์ดังกล่าวมีน้อยลงชุมชนเผ่าครีจะนำเอาระบบการอ้างสิทธิของชุมชนเหนือเขตล่า-อนุรักษ์กวางคาริบูและตัวบีเวอร์มาใช้

การศึกษาของ McGrath (1993), Pereira (2000), Pinedo (2000), และ Castro, McGrath, and Crossa (2000) พบว่า การทำประมงอย่างเข้มข้นโดยคนนอกชุมชน มิได้นำไปสู่การพังทลายของทรัพยากรการประมงในเขตลุ่มน้ำอเมซอนของบราซิล ในทางตรงข้าม สถานการณ์ดังกล่าวได้นำมาซึ่งการก่อเกิดระบบการอ้างสิทธิของชุมชนเหนือน่านน้ำในทะเลสาบและเกิดองค์กรทางสังคมขึ้นมาเพื่อทำหน้าที่ดูแลปกป้องทรัพยากรการประมงจากการบุกรุกของคนนอกชุมชน งานศึกษาของ Johnson (2000) พบว่า การทำประมงเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นในทะเลชายฝั่งบริเวณเกาะภูเก็ตของไทย ส่งผลก่อเกิดระบบการอ้างสิทธิเหนือทะเลชายฝั่งของชุมชนมุสลิมบางชุมชน

กล่าวโดยรวมแล้ว งานศึกษาข้างต้นชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนเป็นระบบที่มีการปรับตัว โดยมีปัจจัยหลักมาจากความผันแปรของปริมาณทรัพยากรและปัจจัยผลักดันจากนอกชุมชน เช่น การรุกล้ำเข้ามาทำประมงอย่างเข้มข้นของคนนอกชุมชน

2. แนวคิดทรัพยากรพันธุกรรม ป่าและแปลงเกษตร สวน ในประเทศโลกที่สามเป็นแหล่งรวมของทรัพยากรพันธุกรรม (genetic resources) ที่ใหญ่ที่สุดของโลก พันธุกรรมดังกล่าวเกิดจากการรักษา พัฒนา ปรับปรุงด้วยเทคโนโลยี วัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชนเผ่า กลุ่มชน และชุมชนในประเทศโลกที่สาม (ดู วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535, ยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล 2536, Altieri 1993, และ Posey and Duffield 1996) การเก็บรักษาดังกล่าวดำเนินในลักษณะการรักษาทรัพยากรพันธุกรรมในถิ่นที่อยู่ของมัน (in situ conservation) พันธุกรรมเหล่านี้ เป็นที่มาสำคัญของการเติมโตของชุดเทคโนโลยีการปฏิวัติเขียว (Green Revolution) และการปฏิวัติยีน (Gene Revolution) ที่ปรากฏในรูปของเทคโนโลยีพันธุวิศวกรรม

ทรัพยากรพันธุกรรมได้กลายมาเป็นประเด็นทางสังคมและประเด็นทางวิชาการในช่วงประมาณ 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมา โดยเฉพาะเมื่อมีการนำเสนอกฎหมายในระดับสากลว่าด้วยสิทธิทางภูมิปัญญา ประเด็นการถกเถียงหลัก คือ ใครควรได้สิทธิดังกล่าว ข้อถกเถียงดังกล่าวแยกเป็น 2 กระแส คือ กลุ่มหนึ่งถือว่า ทรัพยากรพันธุกรรม เป็นสมบัติสาธารณะแบบเปิด (open access) ที่ทุกคนมีสิทธิเข้าถึง อีกกลุ่มมองว่า ทรัพยากรพันธุกรรมเป็นสมบัติของชุมชน (common or communal property) ที่ได้รับการคัดเลือก พัฒนาและรักษาโดยชุมชน หรือกลุ่มคนพื้นเมือง เกษตรกรและชาวนาในโลกที่สาม การใช้ทรัพยากรเหล่านี้ผู้ใช้ต้องชดเชยหรือให้สิทธิกับเจ้าของทรัพยากรพันธุกรรม แต่ที่ผ่านมาระบบทรัพยากรพันธุกรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านที่หล่อเลี้ยงการคงอยู่ของทรัพยากรพันธุกรรม มักถูกหีบฉวยไปใช้ประโยชน์ ทั้งทางด้านเกษตรกรรม อุตสาหกรรมและการแพทย์ โดยไม่ตระหนักถึงสิทธิหรือชดเชยให้กับผู้เป็นเจ้าของดั้งเดิม (ดู Brush 1996).

3. พื้นที่ศึกษา

การศึกษาดำเนินการในชุมชนตลิ่งชัน ซึ่งตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ต. ตลิ่งชัน อ. จะนะ จ. สงขลา ตลิ่งชันประกอบด้วย 2 หย่อมบ้านหรือคุ้มบ้าน คือ หย่อมบ้านตลิ่งชัน และหย่อมบ้านใหม่โคกยูง ทั้งสองหย่อมบ้านตั้งอยู่ห่างกันประมาณ 3 กิโลเมตร บ้านตลิ่งชันตั้งอยู่ห่างจากตัวจังหวัดสงขลาประมาณ 42.3 กิโลเมตรและห่างจากอำเภอจะนะประมาณ 8.3 กิโลเมตร

ตลิ่งชันก่อตั้งเป็นชุมชนด้วยการอพยพโยกย้ายของกลุ่มคนจากปัตตานี บ้านนา (ชื่อเดิมของอำเภอจะนะ) บ้านนาทับ และบ้านสะกรอมเข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน การอพยพของผู้คนเหล่านี้เริ่มขึ้นเมื่อไรไม่อาจบอกได้แน่ชัด คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิม ชุมชนเริ่มขยายตัวมากขึ้นเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา ทั้งนี้เนื่องจากการอพยพเข้ามาสมทบของกลุ่มคนจากพัทลุงและสิงหนคร

ปัจจุบัน ชุมชนตลิ่งชันประกอบด้วยประชากร 2, 370 คน 430 ครัวเรือนประชากรร้อยละ 98 เป็นมุสลิมนับถือศาสนาอิสลาม ที่เหลือนับถือศาสนาพุทธ และประกอบด้วยคนไทยปักชำได้และคนเชื้อสายจีน ที่เข้ามาตั้งหลักแหล่งและทำหน้าที่เป็นเจ้าแกล้ง-ขายปลา และรับราชการครูสอน

เด็กจากระดับอนุบาลถึงมัธยมต้น และหมอประจำสถานีนอนามัย

ตลิ่งชันเป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว โดยกลุ่มคนที่มาก่อนจะตั้งถิ่นฐานบริเวณชายทะเล ตามแนวตะวันออกสู่ตะวันตก การตั้งบ้านนิยมตั้งในกลุ่มเครือญาติ กล่าวคือ บิดา-มารดาและบุตรที่มีครอบครัวจะตั้งบ้านเรือนในบริเวณเดียวกัน โดยบ้านบิดามารดาจะอยู่ตรงกลาง ส่วนบ้านของลูกจะตั้งรอบบ้านของพ่อแม่ ทั้งนี้ตามคำอธิบายของคนในชุมชน การตั้งบ้านในลักษณะนี้เป็นการสร้างความอบอุ่นให้กับบิดาและมารดา

บ้านเรือนของคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นบ้านชั้นเดียว บ้านสร้างด้วยอิฐและปูน หลังคามุงกระเบื้องหรือสังกะสี บ้านหลายหลังสร้างในลักษณะของห้องแถว ซึ่งประกอบด้วยห้องนอน ห้องรับแขก ห้องน้ำและครัวในตัว ห้องที่อยู่ตรงกลางมักเป็นเรือนหลัก (เรือนบิดา-มารดาและบุตรที่ยังไม่แต่งงาน) รอบข้างทั้งสองด้านเป็นเรือนของบุตรที่แต่งงานแล้ว

มุสลิมบ้านตลิ่งชันนับญาติทั้งฝ่ายบิดาและมารดา โดยธรรมเนียม บุตรชายจะได้รับการให้ความสำคัญกว่าบุตรหญิง เห็นได้จากธรรมเนียมการแบ่งมรดก ซึ่งบุตรชายจะได้รับสองส่วน บุตรหญิงได้รับหนึ่งส่วน แต่ในทางปฏิบัติ ทั้งบุตรชายและหญิงจะได้รับส่วนแบ่งมรดกอย่างเท่าเทียมกัน นับแต่อดีตที่ผ่านมา คนในชุมชนสัมพันธ์กันอย่างกลมเกลียว โดยมีระบบเครือญาติ ระบบผู้อาวุโสและหลักศาสนาอิสลาม คอยยึดโยง

ก่อนปี พ.ศ. 2481 กระบวนการการศึกษาของคนในชุมชนเป็นกระบวนการศึกษาท่ามกลางการปฏิบัติ การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของคนในชุมชนเป็นการถ่ายทอดจากคนรุ่นบิดา-มารดา แต่หลังปี 2481 เป็นต้นมา การศึกษาของเด็กในชุมชนเป็นการศึกษาผ่านระบบโรงเรียน

ปัจจุบัน เศรษฐกิจของชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจที่อิงอยู่กับการทำประมงชายฝั่งเป็นหลัก โดยประชากรร้อยละ 80 ประกอบอาชีพการประมง ที่เหลือร้อยละ 20 ประกอบอาชีพค้าขาย รับราชการและเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม

4. การเปลี่ยนแปลงของระบบสิทธิชุมชน

การประมงของชุมชนตลิ่งชัน เป็นการทำชายฝั่ง ทะเลใกล้ชุมชนมีลักษณะเป็นทะเลเปิดปราศจากเกาะแก่ง ภูเขาทะเล ป่าโกงกางและปะการัง ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนสัมพันธ์กับทะเลในลักษณะการพึ่งพาทะเลเฉพาะในด้านอาหารโดยผ่านระบบการทำประมง

ระบบสิทธิชุมชนของชุมชนตลิ่งชันแบ่งได้ 3 ระบบ คือ ระบบสิทธิชุมชนภายใต้จริยธรรมแบบแบ่งปัน ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรกจนกลายเป็นระบบเปิด และระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและสถาบันทางสังคม

1. ระบบสิทธิชุมชนภายใต้จริยธรรมแบบแบ่งปัน ระบบกรรมสิทธิแบบแรกนี้เกิดขึ้นพร้อมกับยุคก่อตั้งชุมชน การทำประมง อาศัยเทคโนโลยีที่ผลิตและสร้างขึ้นเองภายในชุมชน คือ การใช้เรือแจวหรือเรือใบ ใช้อวนล้อมที่ทำขึ้นเองย้อมด้วยไข่ และเป็นยุคที่ปลาในทะเลมีอยู่อย่างอุดม

สมบูรณ์ คนในชุมชนมีจำนวนน้อย การทำประมงส่วนใหญ่เป็นการทำประมงในบริเวณริมตลิ่ง คนในชุมชนใช้อวนล้อมควบคุมคู่ไปกับการใช้แห ลอบ ไซร์ และเบ็ดปลาอินทรี

ความอุดมสมบูรณ์ของทะเลในยุคนี้ทำให้คนในชุมชนเลือกจับสัตว์ทะเลตามฤดู โดยคนในชุมชนจะจับกุ้งทะเลเฉพาะในช่วงเดือน 11 ถึงเดือน 3 ของปีถัดไป จับปูทะเลเฉพาะในช่วงเดือน 8 และ เดือน 9 จับปลาหมึกเฉพาะในช่วงเดือน 5 ถึงเดือน 11 ส่วนปลานอกฝั่งจะจับเฉพาะในช่วงเดือน 4 ถึงเดือน 11 (เดือน 11 เดือน 3 เป็นช่วงมรสุมเรือของคนในชุมชนไม่สามารถออกไกลฝั่ง) ซึ่งการทำประมงในลักษณะนี้เป็นการเปิดโอกาสให้กุ้ง ปู หมึกและปลามีโอกาสพักตัว

การประมงในยุคนี้ ชาวประมงจะทำการประมงเฉพาะจากบริเวณลิมตลิ่งจนถึงเขตทะเลที่มีความลึกประมาณ 11 วา (ประมาณ 22 เมตร) ชาวประมงส่วนใหญ่มีเรือและเครื่องมือทำประมงของตนเอง และทำการประมงเพื่อยังชีพ และแลกเปลี่ยนสินค้ากับชุมชนที่ทำนาและชุมชนที่มีผลผลิตอื่น ปลาที่จับชาวประมงจับในยุคนี้มี อาทิ ปลาทุ ปลาหลังเขียว ปลาอีแหลมและปลาในตระกูลปลาจรวด ปลาชนิดหลังเป็นปลาประเภทมีเสียง การจับปลาชนิดนี้กระทำโดยวิธีการดำน้ำฟังเสียงปลา การดำใช้วิธีการเกาะแคมเรือแล้วดำน้ำลงลึกประมาณ 1 เมตร เพื่อฟังเสียงปลา ผู้ที่มีประสบการณ์ดำน้ำฟังเสียงปลาเล่าว่า เสียงปลาลคล้ายเสียงรถยนต์ ปลาอยู่ใกล้เสียงจะดัง ปลาอยู่ไกลเสียงจะเบา ปลาอยู่ใต้เราเสียงปลาจะดังตรงหน้าอกคนดำ ในตอนกลางวันคนดำจะได้ยินเสียงปลาที่อยู่ในรัศมี 200 - 300 เมตร ส่วนตอนกลางคืนจะได้ยินเสียงปลาอยู่ในระยะ 8 - 9,000 เมตร

การดำปลาคนดำ จะล่องเรือร่วมกับเพื่อนบ้านประมาณ 10 คน เรือประมาณ 2 – 3 ลำ โดยการเอาเรือเล็กติดไปกับเรือใหญ่ที่ใช้หาปลา การดำปลาอาจจะเริ่มจากผู้จะดำเอาไม้ไผ่ต้นหนึ่ง หย่อนลงน้ำอีกต้นแบบหูฟังเสียงปลา เมื่อได้ยินเสียงผู้ดำน้ำจะออกเรือเล็กล่องจากเรือใหญ่เพื่อดำน้ำฟังเสียงปลา ดำครั้งแรกเพื่อฟังที่มาของเสียงปลาแล้วจะระยะ และล่องเรือเข้าหาฝูงปลา หากปลาอยู่ห่างประมาณ 1 กิโลเมตร ผู้ดำน้ำอาจจะดำน้ำประมาณ 3 ครั้ง คือ ครั้งเริ่มต้น ดำอีกครั้งเมื่อล่องเรือไปได้ประมาณ 500 เมตร และดำอีกครั้งเมื่อเข้าใกล้ฝูงปลา เมื่อคนดำน้ำได้ยินเสียงปลาอยู่ตรงหน้าอก คนดำน้ำจะส่งสัญญาณโดยการใช้มือผกน้ำให้กระจาย 2- 3 ครั้ง เพื่อนที่อยู่บนเรือใหญ่จะเริ่มวางอวน แล้วจะทุ้งน้ำให้ปลาเข้าหาอวน เวลาผ่านไปคนดำน้ำก็จะดำน้ำอีกครั้งเพื่อฟังดูว่าปลาดิตอวนหรือยัง เมื่อปลาดิต คนดำน้ำจะให้สัญญาณแก่คนบนเรือให้กู้อวน

ปลาที่ชาวบ้านดำน้ำฟังเสียงส่วนใหญ่เป็นปลาในตระกูลปลาจรวด ชาวบ้านผู้มีความชำนาญในการดำน้ำฟังเสียงปลาสามารถจำแนกความแตกต่างของปลาได้ไม่น้อยกว่า 15 ชนิด โดยปลาแต่ละชนิดมีเสียงปลีย่อยแตกต่างกันออกไป ผู้ที่มีความชำนาญมาก สามารถจำแนกความแตกต่างของเสียงปลาชนิดเดียวในช่วงก่อนและหลังดิตอวน และสามารถจำแนกเสียงปลาชนิดเดียวกันในตำแหน่งระดับน้ำต่างกัน

การฟังเสียงปลาเป็น การแยกเสียงปลาก่อนและหลังดิตอวนได้ และแยกเสียงปลาที่อยู่ในระดับต่างกันของท้องทะเลมีความสำคัญอย่างยิ่งยวดต่อการดำรงวิถีชีวิตเยี่ยงชาวทะเล กล่าวคือ การฟังเสียง

ปลาเป็นทำให้ผู้ทำประมงรู้เป้าหมายหรือรู้แหล่งปลาค้ายกับชาวประมงที่ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ (ชาวเดอร์/โซนาร์) ในการหาแหล่งปลา ทำให้การออกหาปลาไม่ดำเนินไปอย่างไร้เป้าหมาย การแยกเสียงปลาก่อนติดอวนและหลังติดอวน ทำให้ชาวประมงรู้ว่าเวลาไหนที่พวกเขาควรจะสาวอวนเพื่อเก็บปลา และแสวงหาแหล่งปลาและวางอวนอีกครั้งในเวลาใด ความสามารถในการจำแนกเสียงปลาที่อยู่ในระดับน้ำที่ต่างกัน ทำให้คนทำประมงรู้ว่าพวกเขาควรจะวางอวนหรือไม่ นั่นคือปลาที่จะติดอวนพวกเขาได้ต้องเป็นปลาที่อยู่ผิวหน้า เมื่อไรที่ปลาส่งเสียงอยู่กลางน้ำ หรือท้องทะเล ชาวประมงก็จะไม่วางอวนเพราะเป็นไปไม่ได้ที่ปลาในระดับน้ำดังกล่าวจะขึ้นมาติดอวน

ความรู้ในการดำน้ำฟังเสียงปลาเป็นความรู้ที่เรียนรู้ผ่านการบอกกล่าวและการปฏิบัติให้ประจักษ์ และการฝึกปฏิบัติของผู้เรียนรู้อย่างแท้จริง แม้การดำน้ำฟังเสียงปลาจะเป็นศาสตร์ที่ไม่มี ความสลับซับซ้อนมากนัก ใครก็เรียนรู้ได้ แต่ความรู้ดังกล่าวมักจะเป็นความรู้ที่ถ่ายทอดกันภายใน ตระกูล และส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดจากพ่อสู่ลูก โดยพ่อจะพาลูกออกทะเล ในช่วงที่ลูกอายุ ประมาณ 10 ปี โดยพ่อจะสอนให้รู้ถึงการจำแนกปลาประเภทต่าง ๆ และจำแนกเสียงปลาที่จับมาได้ จากนั้นจะสอนวิธีการดำน้ำฟังเสียงปลา พร้อมกับการดำน้ำฟังเสียงปลาให้ลูกดู หลังจากนั้น ก็เป็นหน้าที่ของผู้ลูกที่จะเรียนรู้หาประสบการณ์เอาเอง ผู้เรียนอาจจะต้องใช้เวลาฝึกฝนประมาณ 3 - 4 ปี ก็สามารถจำแนกเสียงปลาแต่ละประเภทได้อย่างชัดเจน

คนดำน้ำฟังเสียงปลาคือบุคคลที่กล้าหาญและเป็นคนที่มีการเติบโตในชุมชนตลิ่งชันเมื่ออดีต แต่ในปัจจุบัน การดำน้ำฟังเสียงปลาเริ่มมีน้อยลง ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่ปลามีเสียงในทะเลลด ปริมาณและชนิดลง ซึ่งไม่คุ้มกับการดำน้ำฟังเสียงปลาเพื่อหาปลาเยื้องในอดีต

ในระยะเริ่มแรกของการทำประมงนี้ นอกจากการดำน้ำฟังเสียงปลาแล้ว ชาวตลิ่งชันยังได้เรียนรู้และพัฒนาการจับปลาด้วยวิธีการต่าง ๆ อาทิ การทำซั้งให้ปลาเข้าอยู่อาศัย แล้วจับปลานั้น โดยการใช้อวนล้อมหรือตกเบ็ดในบริเวณซึ่งที่ตนเองทำไว้ การสังเกตฝูงนกเพื่อเป็นหมายบอกถึงจุดที่มีปลาชุกชุม อาทิ การเฝ้าของนกนางแอ่นทะเล ซึ่งคนในชุมชนได้เรียนรู้ว่า ที่ใดที่มีนกนางแอ่นเฝ้าเี่ยวที่นั่นจะมีฝูงปลากะตัก ปลาหลังเขียว และปลาโอ การใช้ทางมะพร้าวล่อปลาคะระเม็ด โดยการวางทางมะพร้าวบนผิวน้ำ เมื่อเห็นทางมะพร้าวปลาจะเข้ามาเล่นและอาศัย ชาวบ้านใช้อวนล้อมจับ การเรียนรู้การจับปลาทรายโดยการวางอวนแล้วกระทุ้งน้ำให้ปลาทรายวิ่งติดอวน

ชาวประมงบางคนได้ทำการสังเกต บันทึกจุดที่พบปลามากในแต่ละช่วงของรอบปี การสังเกตบันทึกดังกล่าวอาศัยการคำนวณทางเรขาคณิต และดาราศาสตร์ การสังเกตบันทึกนี้เริ่มจากการหมายดาวและหมายควน (ที่สูงหรือที่ดอน)

การหมายดาวและหมายควน เป็นความรู้พื้นฐานของการทำอาชีพประมงในชุมชนตลิ่งชัน การหมายดาวหรือหมายควน เป็นเครื่องมือสำคัญที่บอกให้ชาวประมงรู้ว่า ตัวเองนำเรือออกจากชายฝั่งไปไกลแค่ไหน และจะกลับเข้าฝั่งในทิศใด รวมไปถึงการหมายจุดที่พบปลาชุกชุมเพื่อกลับมาจับปลาอีกครั้งในวันถัดไป

การหมายควนทำโดยการมองสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติในท้องทะเลและสิ่งธรรมชาติที่สังเกตได้ชัดบนบก การหมายควนในกรณีของชาวตลิ่งชันก็คือ การดูการชอนทับหรือทำมุมต่อกันของเกาะ ขามกับปลายไม้หรือยอดไม้ที่อยู่บนฝั่ง เพื่อบอกตำแหน่ง ความลึกของทะเล ความไกลหรือใกล้ของเรือที่กำลังแล่นไป

หมายดาวก็คือ การกำหนดตำแหน่งของดาว เช่น ดาวลูกไก่กับตำแหน่งกับจุดสังเกตที่มีอยู่บนท้องทะเล ประมวงที่มีความรู้หลายด้านอาจหมายแหล่งที่พบปลาทั้งการหมายควนและหมายดาว ผู้เชี่ยวชาญด้านการดำน้ำฟังเสียงปลาแล้วว่า ค้นหาปลารุ่นก่อนเคยบันทึกแหล่งพบปลาในแต่ละคืนที่ออกเรือในรอบหนึ่งปี พร้อมกับการหมายควนและหมายดาว ทำให้ประมวงคนดังกล่าวสามารถทราบได้ว่า ปลาชนิดใดจะมีมากที่จุดไหนในวันใดของเดือนใด การบันทึกและสังเกตนี้ผู้บันทึกได้ตรวจสอบหลายครั้งหลายหน จนแน่ใจว่าจุดใดจะมีปลาชนิดใดมากในวันและเดือนไหน และบันทึกข้อสรุปของตนไว้ บันทึกนี้ได้มีการทดสอบโดยคนรุ่นถัดมาว่ามีความแม่นยำตรงอย่างยิ่งยวด

การประมวงในยุคแรก ดำเนินการโดยคนในครอบครัวและเครือญาติ คราวเรือนส่วนใหญ่มีเครื่องมือทำการประมวง เช่น อวน ลอบ ไซร์ และเรือเป็นของตัวเอง การออกเรือชาวบ้านจะออกไปเป็นกลุ่มเพื่อช่วยเหลือกันและกันเมื่อคราวเกิดพายุ เรือลำหนึ่งจะใช้แรงงานในครอบครัวและเครือญาติ ได้ผลผลิตแบ่งส่วนกันกิน โดยเจ้าของเรือจะได้ส่วนแบ่งที่มากกว่าคนอื่น ๆ

การออกเรือวางอวน วางเบ็ดหรือการทำประมวงอื่น อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ชาวประมวงด้วยกันเป็นคนกำหนด ข้อกำหนดดังกล่าวมีอาทิ

- คนหรือเรือที่ถึงแหล่งปลาก่อน จะวางอวนวางเบ็ดก่อน ผู้มาทีหลังไม่วางชอนทับ
- เมื่อพบปลาวาฬ ซึ่งเป็นเจ้าทะเล ห้ามส่งเสียงดัง
- ของที่ไม่กิน ไม่จับ ไม่ฆ่า เช่น เต่าทะเล กุ้ง แมงดา จระเข้ และสัตว์ประเภทสัตว์สองน้ำ
- ไข่เต่าเก็บได้แต่ต้องเหลือไว้ให้ฟักเป็นตัว และเติบโต
- ไม่ทำประมวงแบบล้างผลาญ คือ ไม่ใช้เครื่องมือทำลายล้าง เช่น ยาเบื่อ
- ไม่ใช้อวนตาถี่
- ไม่จับปลาตัวเล็ก
- จับสัตว์ทะเลต้องเว้นช่วงให้เติบโต เช่น ไม่จับปลาตลอดปี ไม่จับกุ้งตลอดปี ไม่จับปูตลอดปี เป็นต้น

กฎเกณฑ์ข้อห้ามนี้ มิได้มีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรและไม่ได้ถูกกำหนดโดยอำนาจจากข้านอกชุมชน แต่มีบทลงโทษคู่เคียงกับกฎเกณฑ์อื่น โดยบทลงโทษนี้มีนับตั้งแต่นั้นการว่ากล่าวตักเตือน ไปจนถึงการถูกบังคับให้ออกนอกชุมชนในกรณีที่ทำผิดร้ายแรง เช่น การใช้วิธีการทำประมวงที่ล้างผลาญ อาทิ ใช้ระเบิดและยาเบื่อ

ชาวประมวงชุมชนตลิ่งชันมิได้กำหนดเขตทะเลเป็นอาณาเขตทำการประมวงเฉพาะคนในชุม

ชนของตน ทั้งนี้อาจสืบเนื่องมาจาก ประการแรก ในยุคนี้ปลาในทะเลมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ มากพอที่จะแบ่งปันให้กับทุกคน ไม่ว่าจะเป็นคนในหรือนอกชุมชน การที่ทรัพยากรทางทะเลที่มากพอ จึงไม่มีความจำเป็นประกาไคที่ต้องหวงห้ามมิให้คนอื่นเข้ามาใช้ประโยชน์

ประการที่สอง อาจสืบเนื่องมาจากหลักคำสอนทางศาสนาที่ว่า มุสลิมทั้งผองเป็นพี่น้องกัน และวัฒนธรรมการแบ่งปัน ที่ปฏิบัติทั่วไปในสังคมไทยในอดีต

เหตุผลสองประการข้างต้นจึงทำให้พื้นที่ทำการประมงรอบชุมชนตลิ่งชันเป็นเขตทำการประมงทั้งของคนในชุมชนและนอกชุมชน คนในชุมชนตลิ่งชันเองก็เคยเดินเรือไปทำมาหากินในเขตทะเลใกล้ชุมชนอื่น กระนั้นก็ตาม ทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันมิใช่พื้นที่ที่เปิดสำหรับทุกคนโดยไม่มีกฎเกณฑ์ข้อห้าม (open access) การที่คนนอกเข้ามาทำมาหากิน คนนอกต้องใช้เครื่องมือทำมาหากินประเภทเดียวกับเครื่องมือของคนในชุมชน หากใช้เครื่องมือที่ต่างออกไป โดยเฉพาะเครื่องมือที่ทำลายล้างมักจะได้รับการขัดขืนหรือต่อต้านโดยคนในชุมชน

การประมงในยุคนี้ ไม่แยกห่างจากความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ เรือชื่อใหม่ก่อนลงเรือต้องทำพิธีเพื่อให้เป็นสิริมงคลในการทำมาหากินด้วยเรือลำใหม่ แต่ประเด็นสำคัญของการเชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับทะเลคือ แนวคิดหลักที่มุสลิมในชุมชนยึดถือสืบทอดกันมา ซึ่งก็คือแนวคิดที่มองว่าทะเลเป็นสิ่งที่พระเจ้าให้มา มุสลิมทุกคนต้องช่วยกันรักษา สิ่งของในทะเลที่กินไม่ได้ ต้องไม่จับและไม่ทำลาย

นอกจากชาวประมงจากต่างชุมชนจะใช้พื้นที่ทำประมงร่วมกันเพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนแล้ว ชุมชนประมงตลิ่งชันยังทำการประมงเพื่อแลกเปลี่ยนข้าว ผลไม้ และสิ่งจำเป็นกับชุมชนอื่น โดยคนในชุมชนนำปลาแห้งไปแลกข้าวและสิ่งจำเป็นอื่นกับเกลอที่เป็นพวกเหนือในทัศนะของคนในชุมชน ที่ทุ่งระโนดและบ่อยาง หรือพวกเรือเหนือจากบ่อยางและทุ่งระโนดนำข้าวและสิ่งจำเป็นลงเรือมาแลกปลาแห้งและเคย กะปิ) จากคนในชุมชน การแลกเปลี่ยนเป็นการแลกเปลี่ยนของต่อของ หรือบางครั้งมีเงินโบราณเป็นสื่อกลาง อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี หลังปี 2473 ชุมชนตลิ่งชันได้ปรับเปลี่ยนฐานการดำรงชีพ จากการพึ่งพาทะเล การแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น มาสู่การพึ่งพาทะเล การแลกเปลี่ยน และการทำนาและทำสวนของคนในชุมชน

2. ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรก ระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะนี้เกิดขึ้นในยุคการทำประมงที่คนในชุมชนเรียกว่า ยุคการทำประมง “อวนลากและยุคอวนสามชั้น เรือท้ายตัด”

กล่าวโดยทั่วไป อวนลากเริ่มเข้ามามีบทบาทต่อชาวประมงไทยนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แต่อวนลากเริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนตลิ่งชันเมื่อประมาณ 20 – 30 ปีที่ผ่านมา ยุคนี้เป็นยุคที่ชุมชนเริ่มเปลี่ยนเรือและเครื่องมือการประมง คือเปลี่ยนจากเรือแจวและเรือใบเป็นเรือติดเครื่องยนต์ เปลี่ยนจากอวนเข็น อวนที่ทำเองโดยแรงงานในครอบครัว มาเป็นอวนด้ายและอวนในล่อนจากตลาด

แม้จะซื้อยุคอวนลาก แต่คนในชุมชนตลิ่งชันมิได้เปลี่ยนวิธีการทำประมงจากประมงขนาด

เล็กไปเป็นประมงพาณิชย์หรือกึ่งพาณิชย์ โดยการนำเอาเรืออวนลากหรืออวนรุนมาใช้ในชุมชน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการที่ชุมชนอยู่ในบริเวณทะเลเปิดไม่มีที่กำบังลมให้เรือ และอีกประการสืบเนื่องมาจากเรืออวนลากเป็นเรือขนาดใหญ่ที่ชาวประมงไม่สามารถลากขึ้นฝั่งเพื่อหลบกระแสคลื่นในช่วงมรสุม แต่เป็นยุคที่เรืออวนลากจากต่างถิ่นต่างหมู่บ้านเข้ามาทำประมงบริเวณทะเลใกล้ชุมชน

การเข้ามาของเรืออวนลากส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการทำประมงในชุมชนหลายด้าน ที่สำคัญได้แก่การเชื่อมระบบการตลาดเข้ากับชุมชน การเข้ามาของระบบเจ้าแม่เรือ และการลดน้อยถอยลงของปลาในทะเล ซึ่งส่งผลให้ชาวประมงในชุมชนเพิ่มขนาดของเครื่องมือทำการประมง เช่น เพิ่มความยาวของขนาดอวน ละทิ้งการเว้นช่วงการจับสัตว์น้ำ การเพิ่มขนาดของเรือให้สามารถออกจากฝั่งไปได้ไกล ซึ่งการลงทุนเพิ่มมากขึ้นนี้โดยหลักดันให้ชาวประมงต้องพึ่งพาระบบเจ้าแม่เรือยิ่งขึ้น

อวนสามชั้นหมายถึงอวนหนึ่งผืนที่มีตาข่ายซ้อนกัน 3 ชั้นเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการจับสัตว์น้ำ เรือท้ายตัด แต่คนในชุมชนนำมาตั้งเป็นชื่อยุคทำการประมงของพวกเขาในความหมายที่ต่างจากเดิม โดยอวนสามชั้นหมายถึงการติดหนึ่(จากการทำการประมง)เจ้าแม่ 3 ชั่วอายุคน คือ ติดตั้งแต่รุ่นปู่ถึงรุ่นหลาน ส่วนท้ายตัดคือ การตัดจากการประกอบอาชีพอื่น หันมาทำประมงแต่เพียงประการเดียว

การเปลี่ยนแปลงวิธีการทำการประมงดำเนินควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงภายในชุมชนหลากหลายด้าน ที่สำคัญได้แก่การเปลี่ยนความสัมพันธ์ภายในชุมชนและการเปลี่ยนแปลงขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชน

ในระดับกว้าง การเข้ามาของเรืออวนลากได้เข้ามาพร้อมกับตลาดผลผลิตการประมงภายในชุมชน ในยุคก่อนหน้า การทำการประมงแม้จะได้ล้นเกินจากความต้องการการบริโภคของคนในชุมชน แต่ผลผลิตที่ล้นเกินนี้ มิได้มีดอกผลทางเศรษฐกิจให้กับคนภายในชุมชนเท่าใดนัก สิ่งที่ชุมชนทำกับผลผลิตที่ล้นเกินนี้ได้แก่การแปรรูป เช่น การทำปลาแห้ง ทำเคย ทำกะปิ เพื่อบริโภค หรือนำไปแลกเปลี่ยนกับสินค้า ที่คนในชุมชนขาด เช่น การนำผลผลิตแปรรูปเหล่านี้ไปแลกเปลี่ยนข้าว ไม้ผล กับคนในแถบตัวเมืองสงขลา ระโนด และปากพนัง ในเขตจังหวัดนครศรีธรรมราช การค้าขายที่ไม่สะดวกเช่นนี้ เป็นเหตุผลประการสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนไม่จับสัตว์ออกจากทะเลเกินกว่าความจำเป็นมากนัก และเป็นเหตุผลที่ทำให้ปลาในทะเลยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้อย่างยาวนาน

การเข้ามาของเรืออวนลากเกิดขึ้นพร้อมกับการตลาดสัตว์น้ำในชุมชน ตลาดดังกล่าวได้แก่การเกิดระบบแม่ค้า-พ่อค้าปลาและระบบเจ้าแม่เรือในชุมชน แม่ค้า-พ่อปลาเป็นอาชีพที่ทำโดยคนในพื้นที่ บุคคลดังกล่าวทำหน้าที่รับซื้อปลาจากชาวประมงหลังจากนำเรือเข้าสู่ฝั่ง การรับซื้อส่วนใหญ่แม่ค้าพ่อค้าปลาจะทำกับภรรยาเจ้าของเรือ การคัดปลา การชั่งปลาส่วนใหญ่จะทำร่วมกันระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายปลา การซื้อขายเป็นการซื้อขายที่ไม่ต้องจ่ายเงินโดยทันที ปกติแม่ค้า-พ่อค้าจะบันทึกจำนวนน้ำหนักปลา(แยกตามประเภทปลา)ที่รับซื้อจากผู้ขายปลาในแต่ละวัน เมื่อได้ปลา

เพียงพอ หรือรับซื้อปลาจากผู้ต้องการจะขายในชุมชนหมดสิ้น แม้คำจะนำปลาดังกล่าวเข้าสู่ตลาดในตัวเมือง และจะนำเงินมาจ่ายให้กับเจ้าของปลาในภายหลัง

ระบบเก่าแก่ปลาในชุมชนมีมานานในชุมชน โดยคนที่ริเริ่มเป็นชาวจีนที่เดินทางเข้ามาในชุมชนกว่า 60 ปีก่อน แต่เริ่มมีความสำคัญมากขึ้นเมื่อเรืออวนลากเริ่มเข้ามามีอิทธิพลในทะเลรอบชุมชน หรือเมื่อระบบการตลาดสัตว์น้ำเข้าถึงชุมชนมากขึ้น การเข้ามาของระบบเก่าแก่เรือนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งผลต่อการพึ่งพาของชาวประมงต่อพ่อค้า และความสัมพันธ์ระหว่างคนออกเรือร่วมกัน

ระบบเก่าแก่เรือ เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างเก่าแก่ เจ้าของเรือและลูกเรือ โดยระบบดังกล่าวเป็นระบบที่เก่าแก่เรือออกเงินให้เจ้าของเรือเพื่อซื้อเรือและเครื่องมือทำการประมง โดยเจ้าของเรือไม่ต้องจ่ายดอกเบี้ย แต่มีข้อแม้ว่า เมื่อจับปลาได้เจ้าของเรือต้องนำปลา กุ้ง ปูที่หาได้มาขายให้กับเก่าแก่เรือในราคาที่เก่าแก่เรือกำหนด การออกเงินให้ก่อนเป็นค้ำประกันเปลี่ยนแปลงไปตามความมากน้อยของปลาที่หาได้ ในช่วงแรก ๆ ของการเกิดระบบเก่าแก่เรือนั้น เก่าแก่เรือจะออกเงินให้แก่เจ้าของเรือนับตั้งแต่เรือ เครื่องยนต์ และเครื่องมือทำการประมง แต่ในปัจจุบันเก่าแก่เรือจะออกเงินให้กับเจ้าของเรือเฉพาะค่าเรือเท่านั้น

การทำประมงโดยอาศัยระบบเก่าแก่ก่อนข้างจะแพร่หลายในชุมชน จากเรือทั้งหมดที่มีอยู่ประมาณ 228 ลำ กว่า 200 ลำเป็นเรือที่ขึ้นต่อเก่าแก่ ที่เหลือเป็นเรืออิสระ ที่เป็นเจ้าของโดยสมบูรณ์โดยชาวประมงในชุมชน ปัจจุบันเก่าแก่เรือที่มีอยู่ในชุมชนมีประมาณ 10 ราย โดยมีรายใหญ่ประมาณ 3 ราย (มีเรือตั้งแต่ 20 ลำขึ้นไป) โดยเก่าแก่เรือเป็นคนจีน หรือคนที่มีฐานะอื่น ๆ ในชุมชน

การทำประมงภายใต้ระบบเก่าแก่นี้ส่งผลกระทบต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างลูกเรือกับเจ้าของเรือ โดยในอดีตคนที่ออกเรือร่วมกันจะแบ่งปันผลได้กันตามความต้องการและไม่มีการกำหนดสัดส่วนที่ชัดเจน คนที่ออกเรือร่วมกันส่วนใหญ่จะเป็นคนในเครือญาติและคนที่มีความสนิทสนมกันและกัน แต่ภายใต้ระบบเก่าแก่ทำเจ้าของเรือจำเป็นต้องกำหนดสัดส่วนการแบ่งผลตอบแทนกันอย่างชัดเจน และสัมพันธ์กับคนที่ออกเรือด้วยกันในรูปของนายจ้างและลูกจ้าง สัดส่วนการแบ่งผลประโยชน์นี้แตกต่างกันไปตามจำนวนและลักษณะของคนออกเรือ ดังแสดงในตาราง

ตารางแสดงสัดส่วนการแบ่งผลผลิตจากทะเลตามเงื่อนไขแบบต่าง ๆ

ประเภทและจำนวนคนที่ออกเรือ	สัดส่วนของการแบ่งเงิน (%)
คนออกเรือ 3 คน รวมเจ้าของเรือ	
- ค่าเรือและค่าอวนของเจ้าของเรือ	50
- ลูกเรือคนที่ 1 (เจ้าของเรือ)	16.67

- ลูกเรือคนที่ 2	16.67
- ลูกเรือคนที่ 3	16.67
คนออกเรือ 3 คน เจ้าของเรือไม่ออกเรือด้วย	
- คนถือท้ายเรือ	25
- ลูกเรือคนที่ 1	20
- ลูกเรือคนที่ 2	20
- เจ้าของเรือ	35
คนออกเรือ 2 คน รวมเจ้าของเรือ	
- เจ้าของเรือ	75
- ลูกเรือ	25
คนออกเรือ 2 คน รวมเจ้าของเรือ	
- เจ้าของเรือ	60
- ลูกเรือคนที่ 1	20
- ลูกเรือคนที่ 2	20

ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรกนี้ เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 20 -30 ปีที่ผ่านมา เกิดขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของเรืออวนลาก และดำรงเคียงคู่มากับเศรษฐกิจบนผืนดิน คือ การทำนาทำสวนของคนในชุมชน แต่นับตั้งแต่ราวปี พ.ศ. 2534/2535 เป็นต้นมา เศรษฐกิจของชุมชนอิงอยู่กับการทำประมงเป็นหลัก กล่าวคือ ในช่วงปี พ.ศ. 2534/2535 นั้น เป็นช่วงที่ชาติชาย ชุณหะวัณเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นยุคที่เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้าและยุคเพิ่มคุณค่าให้กับที่ดิน ในระดับชุมชน ยุคนี้เป็นยุคที่ราคาที่ดินลอยตัวขึ้นสูง ชาวบ้านตัดสินใจตามกระแสด้วยการขายที่นาสร้างบ้าน ซื้อรถยนต์ จักรยานยนต์ และทีวีสี

ในยุคทำประมงคู่กับการทำนานั้น ชาวประมงเกือบทุกครอบครัวมีที่นาเป็นของตนเอง แต่ในปัจจุบันประมาณ 20 ครอบครัวจาก 430 ครอบครัวของคนในชุมชนเท่านั้นที่มีที่นา แต่ที่นาดังกล่าวมีขนาดเล็ก (ประมาณ 5 ไร่ต่อครอบครัว) และในช่วง 2 ปีที่ผ่านมาที่นาดังกล่าวมิได้ถูกใช้เพื่อการทำนา เนื่องจากหุนารบกวนและทำนาไม่คุ้มทุน ในปัจจุบันเศรษฐกิจของชุมชนจึงกลับมาอิงอยู่กับการทำประมงชายฝั่งเป็นหลัก แต่การประมงในยุคนี้ ไม่อุดมสมบูรณ์อย่างในอดีต ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วน (ผู้หญิงประมาณ 40 คน) ต้องออกไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมนอกชุมชน เช่น โรงงานซีฮอส ใน ต. ท่งหวัง อ. เมือง จ. สงขลา บางครอบครัวประกอบอาชีพเลี้ยงไก่ขาย (ประมาณ 10 ครอบครัว) เป็นต้น

อย่างไรก็ดี ในยุคนี้ คนในชุมชนยังถือว่า ทะเลรอบชุมชนเป็นพื้นที่ทำกินของคนในชุมชน และเป็นพื้นที่ที่ชาวประมงจากชุมชนอื่น สามารถเข้ามาทำมาหากิน แต่มีข้อแม้ว่า คนที่เข้ามาทำมาหากินนั้น ต้องใช้เครื่องมือเดียวกันกับคนในชุมชนและต้องไม่เป็นเครื่องมือที่ทำลายล้าง อย่างไรก็ตาม ข้อกำหนดประการหลังนี้ มิได้รับการเคารพและยึดถือจากคนนอกชุมชน จากเมื่อประมาณ 20 - 30 ปีก่อน ทะเลรอบชุมชนได้แปรสภาพเป็นแหล่งทำมาหากินของเรืออวนลากของคนนอกชุมชน จากปี พ.ศ. 2539/39 ทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันถูกรบกว่นโดยกองเรือปั่นไฟปลากะตักทั้งจากแดนไกล (ภาคตะวันออก) และเรือปั่นไฟปลากะตักจากชุมชนใกล้เคียง ปี 254/42 ทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันถูกรบกว่นทั้งจากเรืออวนลาก กองทัพเรือปั่นไฟปลากะตัก และเรือคันถ่างหากุ้งจากจังหวัด นครศรีธรรมราช

กล่าวโดยรวม แล้วในยุคอวนลาก อวนสามชั้นนี้ ทะเลรอบชุมชน ได้เปลี่ยนแปลงจากระบบสิทธิชุมชนภายใต้จริยธรรมแบบแบ่งปัน สู่ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรก เป็นระบบที่เปิดให้กับทุกคน แทรกเข้ามาหาประโยชน์ ระบบสิทธิชุมชนที่ถูกแทรกนี้ ได้ก่อผลกระทบหลายด้านต่อชุมชน ที่สำคัญคือ ประการแรก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของคนภายในชุมชน ที่สัมพันธ์กันในลักษณะเพื่อเงินตรามากขึ้น ดังได้กล่าวไปแล้ว ประการที่สอง ก่อปัญหาการสูญไปของภูมิปัญญาการประมงดั้งเดิมของชุมชน อาทิ การหายไปขององค์ความรู้ด้านการดำน้ำฟังเสียงปลา การบันทึกแหล่งที่พบปลาในแต่ละแห่งในรอบปี ทั้งนี้ส่วนหนึ่งมาจากการหมดไปของปลามีเสียงในทะเล อีกส่วนเป็นเพราะเรืออวนลากเข้ามาทำลายหน้าดินตรงท้องทะเล ทำลายระบบนิเวศของท้องทะเล ทำให้วงจรชีวิตของสัตว์ในทะเลเปลี่ยนแปลงไป จนความรู้ที่บันทึกไว้ไม่สามารถนำมาใช้อย่างได้ผลได้อีก การเข้ามาของเรืออวนลาก อวนรุนและอวนสามชั้น มิได้เป็นเพียงพัฒนาการของเครื่องมือทำการประมง หากแต่เป็นพัฒนาการการพึ่งพาของชุมชนต่อภายนอกด้านภูมิปัญญาที่นับวันแต่จะเพิ่มขึ้น ประการที่สาม ก่อให้เกิดการทำลายกฎเกณฑ์การจับสัตว์น้ำตามช่วงฤดูกาลของคนในชุมชน กฎเกณฑ์ดังกล่าว เป็นแบบแผนปฏิบัติที่คนในชุมชนกระทำในช่วงที่ระบบสิทธิชุมชน ยังอิงอยู่กับจริยธรรมการแบ่งปัน แต่การเข้ามาของเรือต่างถิ่น ด้วยเครื่องมือที่ต่างออกไป ทำให้สัตว์น้ำมีไม่เพียงพอ คนในชุมชนจึงหันมาจับสัตว์น้ำในทุกฤดูกาล คือ จับกุ้ง ปู ปลา ตลอดปี แทนการเว้นช่วงจับอย่างที่เคยทำในอดีต ประการสุดท้าย คือ ก่อให้เกิดการลดลงของประชากรสัตว์น้ำและการสูญหายไปของปลาบางชนิด การลดลงของปริมาณปลาในทะเลนี้ ไม่มีตัวเลขทางสถิติยืนยัน แต่คนในชุมชนชี้ว่า เทียบกับ 40 -50 ปีก่อน ปลาที่พวกเขาจับได้นับวันแต่จะมีปริมาณน้อยลง แม้ว่าพวกเขาจะเพิ่มความยาวและประสิทธิภาพของเครื่องมือจับปลาแล้วก็ตาม ส่วนการหายไปของปลาบางประเภทเป็นสิ่งที่ทุกคนในชุมชนตระหนัก การหายไปที่ชัดเจนก็คือ ปลาที่อยู่ในตระกูลปลาจรวด

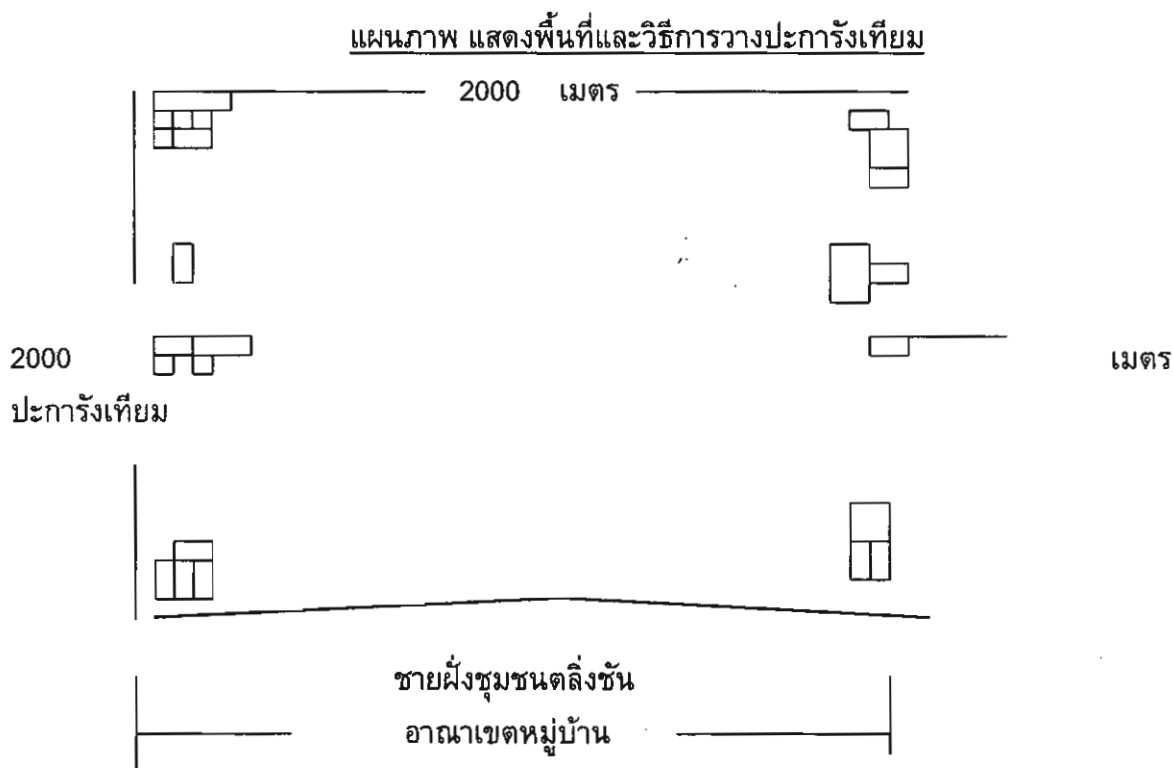
3. ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและสถาบันทางสังคม ระบบสิทธิชุมชนในลักษณะนี้เกิดขึ้นในชุมชนเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา โดยคนในชุมชนได้เริ่มคิดถึงปัญหาการลดลงของปลาในทะเล และปัญหาการบุกรุกทะเลรอบชุมชน เมื่อประมาณปี 2541 เป็นต้นมา การพูดคุยจบลงด้วยการเสนอ

แนวทางในการแก้ปัญหา โดยการจัดทำปะการังเทียมและการตั้งกลุ่มองค์กรขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาของคนทำประมง โดยการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์

กลุ่มออมทรัพย์บ้านดลิ่งชั้นขึ้นในปี 2542 มีสมาชิกรวม 95 คน และก่อตั้งขึ้นเพื่อระดมเงินเพื่อให้สมาชิกกู้ยืมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และเพื่อนำกำไรที่ได้มาใช้ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่น สมทบทุนในการทำปะการังเทียม

การทำปะการังเทียม ได้รับแรงบันดาลใจส่วนหนึ่งมาจากประสบการณ์ที่คนในชุมชนเคยทำ ซึ่งเพื่อเป็นแหล่งพักพิงของปลาและเป็นจุดหาปลา (fishing sport) ของคนในชุมชน คนในชุมชนเรียนรู้ว่า ซึ่งเป็นแหล่งที่มีปลาชุกชุม การทำปะการังเทียมจึงน่าจะส่งผลเช่นเดียวกัน แต่ปะการังเทียมมีประโยชน์หลายด้าน คือ นอกจากจะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และที่หลบภัยของปลาแล้ว ปะการังเทียมยังเป็นปราการสำคัญในการป้องกันการทำลายท้องทะเลใกล้ชุมชนด้วยเรืออวนลาก

การทำปะการังเทียมของชุมชน เริ่มจากคนในชุมชนระดมเงินจากเรือทุกลำที่มีอยู่ในชุมชนลำละ 200 บาท เพื่อจัดซื้อท่อทำปะการังเทียม และในปี 2542 ผู้นำชุมชนได้ประสานงานกับชมรมค่ายอาสาและบำเพ็ญประโยชน์ เพื่อออกค่ายจัดทำปะการังเทียม ปะการังเทียมเกิดจากการมัดท่อระบายน้ำ 3 ชั้นเข้าด้วยกัน ท่อที่ถูกมัดนี้ถูกวางเป็นกองในท้องทะเลกินเนื้อที่ในทะเลประมาณ 4,000 ตารางเมตร ดังแสดงในแผนภาพ

การวางปะการังเทียม มีประเด็นที่น่าสนใจ คือ แม้นิเวศทะเลรอบชุมชนจะเป็นพื้นที่ ที่คนนอกชุมชนสามารถเข้ามาทำมาหากิน แต่การวางปะการังเทียมในบริเวณหรือในเขตที่เป็นอยู่สะท้อนให้เห็นว่า คนในชุมชนตระหนักในเรื่องอาณาเขตทางทะเลของชุมชน และอาณาเขตตามความยาวของชายทะเล มีขนาดเท่ากับความยาวของพื้นที่ตามชายหาดพอดี กลุ่มผู้นำชุมชนที่กำหนดเขตการวางปะการังเทียมสะท้อนว่า ที่ต้องวางในพื้นที่เท่าที่เป็นอยู่ ก็เพราะไม่ต้องการให้แนวปะการังเทียมไปทับกับพื้นที่ของหมู่บ้านอื่น โดยเฉพาะบ้านในไร้อยู่ด้านตะวันตกของชุมชน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่แยกออกจากบ้านตลิ่งชัน และคนในชุมชนทำประมงอวนลากเล็ก

อย่างไรก็ดี แม้อาณาเขตทางทะเลของชุมชนนี้ อาจจะเป็นเขตที่ขยายมาจากอาณาเขตที่กำหนดโดยกระทรวงมหาดไทย (อาณาเขตหมู่บ้าน ที่แยกจากชุมชนข้างเคียง) แต่การวางปะการังเทียมก็เป็นการประกาศพื้นที่ทางทะเลของชุมชนอย่างชัดเจน การเกิดขึ้นของระบบสิทธิชุมชนแบบพื้นที่และองค์กรชุมชนนี้ เกิดขึ้นพร้อมกับแนวคิดที่สำคัญ 2 ประการคือ แนวคิดเรื่องทรัพยากรพันธุกรรมปลาและแนวคิดเรื่องปริมาตรของบรรพบุรุษ (ancestral domain)

5. ปัจจัยการปรับตัวของระบบกรรมสิทธิชุมชน

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าระบบสิทธิในทะเลของชุมชนได้ปรับเปลี่ยนจากระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับจริยธรรมแบบยังชีพ สู่ระบบสิทธิชุมชนแบบเปิดและสู่ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและสถาบันทางสังคม การปรับเปลี่ยนทั้งสองช่วงมีปัจจัยสรุปได้ดังนี้

การเปลี่ยนแปลงในช่วงแรก เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐและความล้มเหลวของการบังคับใช้กฎหมายการประมงของรัฐ กล่าวคือ ในการปรับเปลี่ยนจากระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับจริยธรรมการแบ่งปันสู่ระบบสิทธิชุมชนเปิด เป็นผลมาจากนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเศรษฐกิจและการค้า ซึ่งเป็นนโยบายที่ตั้งอยู่บนฐานแนวคิดการจัดการหรือการใช้ประโยชน์จากทะเล ซึ่งต่างจากแนวคิดของชุมชนที่ตั้งอยู่บนชายฝั่งของประเทศไทยรวมถึงชุมชนตลิ่งชัน กล่าวคือ นโยบายดังกล่าว ตั้งอยู่บนฐานความคิดที่มองสิ่งแวดล้อมในฐานะที่เป็นทรัพยากร ที่มนุษย์สามารถแปรเปลี่ยนเป็นเงินตราและผลกำไร ตรงกันข้าม แนวคิดของชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งอยู่บนชายฝั่ง ที่มองทะเลในฐานะแหล่งยังชีพ ทะเลมิได้เป็นเพียงทรัพยากร หากแต่เป็นแหล่งที่อยู่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือเป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานมา คนที่ใช้ประโยชน์ต้องดูแลรักษา

นโยบายดังกล่าว ปรากฏรูปธรรมในหลายรูปแบบ ในกรณีการทำประมงนั้น นโยบายมุ่งพัฒนาการค้าและเศรษฐกิจ ปรากฏรูปธรรมที่ชัดเจนในรูปของการสนับสนุนการทำประมงเรืออวนลาก ซึ่งเริ่มปรากฏในน่านน้ำของไทยนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งส่งผลให้ปลาในทะเลถูกจับออกจากทะเลไปจำนวนมาก และส่งผลให้เรืออวนลากต้องเข้ามาจับสัตว์น้ำในบริเวณทะเลชายฝั่ง สถานการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นในทุกพื้นที่ รวมถึงทะเลใกล้ชุมชนของชุมชนตลิ่งชัน

การรुक้าเข้ามาใกล้ชายฝั่งของเรืออวนลาก ขัดต่อกฎหมายของรัฐ ที่ไม่อนุญาตให้เรืออวนลากเข้ามาทำการประมงในเขต 3000 เมตรจากชายฝั่ง แต่การรुक้าดังกล่าวเกิดขึ้นในทะเลรอบชุมชนตลิ่งชันนับแต่ ประมาณ 20 –30 ปีก่อนจวบปัจจุบัน โดยที่รัฐไม่สามารถจัดการได้ การเข้ามาของเรืออวนลาก คนในชุมชนตลิ่งชันมองว่า เป็นสาเหตุหลักของการลดลงของปลาในทะเล และเป็นสาเหตุที่ทำให้ระบบนิเวศท้องทะเลเปลี่ยนไป จนภูมิปัญญาการบันทึกแหล่งพบปลาในแต่ละช่วงฤดูกาลของบรรพบุรุษของชุมชนไม่สามารถนำมาใช้ในการทำประมงได้อีก การลดลงของปลา การหายไปของปลาบางชนิด และการทำลายระบบนิเวศท้องทะเลส่งผลให้ภูมิปัญญาการทำดั้งเดิมสูญหายไป และส่งผลให้กฎเกณฑ์การใช้ทะเลร่วมกันด้วยเครื่องมือชนิดเดียวกัน ที่ยึดถือโดยคนในชุมชนถูกละเมิด ทำลาย ทะเลรอบชุมชนจึงกลายเป็นทะเลเปิดที่ทุกคนสามารถเข้ามาทำมาหากิน ด้วยเครื่องมือประเภทใดก็ได้

การเปลี่ยนแปลงในช่วงหลังมีสาเหตุมาจาก การลดลงของปริมาณปลาในทะเลลดลงถึงขั้นวิกฤต ที่มีสาเหตุมาจากการล่่วงล้าท้องทะเลของชุมชนจากชาวประมงนอกพื้นที่ จนทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงการอนุรักษ์ทะเลและอนุรักษ์พันธุ์กรรมปลา และเกิดจากปัจจัยเร่ง 2 ประการคือ การเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตัก และการเข้ามาของโครงการท่อส่งก๊าซและแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย

การลดลงของชนิดและปริมาณปลาในทะเล ไม่อาจบอกได้ด้วยค่าทางสถิติ แต่คนในชุมชนตระหนักว่า ในช่วงประมาณ 30 ปีที่ผ่านมา แม้ชาวประมงจะเพิ่มเครื่องมือการทำประมง แต่ปลาที่ชาวประมงจับได้มีแนวโน้มลดลงมาโดยตลอด การลดลงของปลา คนในชุมชนมองว่ามีสาเหตุหลักมาจากการทำประมงอวนลาก ซึ่งเป็นกิจกรรมการทำประมงที่มีมานาน และจากการทำเรือปั่นไฟปลากะตัก

การทำประมงปลากะตักมีมานานในหมู่ชาวประมงไทย แต่การทำประมงปลากะตักโดยชาวบ้านเป็นการทำประมงปลากะตักในเวลากลางวัน ในชุมชนตลิ่งชันนั้น การทำประมงปลากะตักมีมาไม่น้อยกว่า 80 ปี การทำประมงปลากะตักในเวลากลางคืนและใช้ไฟล่อ เริ่มมีมาตั้งแต่ประมาณปี 2526 โดยมีการเริ่มทำในภาคตะวันออกและภาคใต้ตอนบน แต่การทำในครั้งแรกเป็นการทำประมงปั่นไฟใช้อวนล้อม

การทำประมงปลากะตักปั่นไฟ-อวนล้อมนี้ เจ้าหน้าที่ของรัฐมองว่าเป็นการทำประมงที่ล้างผลาญและถูกยกเลิกไปในปี 2529 แต่นับตั้งแต่ปี 2538/39 เป็นต้นมา เรือปั่นไฟปลากะตักกลับสู่ทะเลอีกครั้ง โดยเปลี่ยนเครื่องมือจากการใช้อวนล้อมมาเป็นอวนครอบ เคลื่อนย้ายการทำประมงจากภาคตะวันออกสู่ภาคใต้ตอนบนและภาคใต้ตอนล่างตามลำดับ

การทำเรือปั่นไฟปลากะตักในรอบหลังนี้ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐทั้งในส่วนกลางและท้องถิ่น รวมทั้งการสนับสนุนจากผู้นำในชุมชนบางคน เพราะคนทำเรือปั่นไฟปลากะตักในตอนหลังได้รับบทเรียนจากการต่อต้านของชาวประมงขนาดเล็กในช่วงที่ทำเรือปั่นไฟปลากะตักอวนล้อม ในยุคหลังเรือปั่นไฟปลากะตักจึงดำเนินกิจกรรมในลักษณะธุรกิจที่เสนอผลประโยชน์ให้กับผู้

นำในท้องถิ่น ผลประโยชน์ดังกล่าว อาจปรากฏทั้งในรูปของเงินเดือนหรือไม่ก็ทำหน้าที่เป็นนายหน้ารับต้มปลากะตัก

เรือปั่นไฟปลากะตักเข้ามาทำประมงในเขตจังหวัดสงขลาในปี 2538/2539 การเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตักได้รับการต่อต้านจากชาวประมงพื้นบ้านในหลายรูปแบบ เริ่มตั้งแต่การที่กลุ่มชาวประมงพื้นบ้านเรียกร้องกับทางราชการมิให้เรือปั่นไฟปลากะตักเข้ามาจับปลาในเขต 3,000 เมตร การเรียกร้องให้ราชการประกาศห้ามการทำเรือปั่นไฟปลากะตักในเขตทะเลจังหวัดสงขลาเลยไปถึงการประท้วงปิดอ่าวสงขลาเมื่อข้อเรียกร้องของชาวประมงพื้นบ้าน การต่อต้านดังกล่าวเริ่มขึ้นในจังหวัดสงขลาตั้งแต่ปี 2538 โดยการเคลื่อนไหวต่อต้านเริ่มในเขตอำเภอสิงหนครอำเภอรโนดและอำเภอเมือง โดยชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนดลิ่งชันเข้ามามีส่วนร่วมในการต่อต้านนับแต่ปี 2539 เป็นต้นมา

คนที่สนับสนุนการทำเรือปั่นไฟปลากะตักมองว่าปลากะตักเป็นปลานขนาดเล็กในทะเล ถ้าไม่จับมากินมาค้าก็เป็นการสูญเปล่าทางเศรษฐกิจ แต่คนในชุมชนดลิ่งชันมองว่า เรือปั่นไฟปลากะตักเป็นเรือที่ล้างผลาญทะเล เพราะจับปลาตัวเล็กในปริมาณมาก การจับปลานั้น เรือปั่นไฟปลากะตักมิได้จับเฉพาะปลากะตัก หากแต่รวมไปถึงลูกปลานชนิดอื่น เช่น ลูกปลาอินทรี ลูกปลาทู ซึ่งการจับปลานขนาดเล็ก (ลูกปลา) นั้นเป็นสิ่งที่คนในชุมชนไม่เคยกระทำ ปลากะตักในสายตาของคนในชุมชนเป็นตัวจักรสำคัญในห่วงโซ่อาหารของปลาใหญ่ เพราะปลากะตักเป็นปลาที่กินแพลงตอน เป็นปลาที่เปลี่ยนอาหารจากแพลงตอนให้เป็นอาหารของปลาใหญ่อื่นหลายชนิด เช่น ปลาทู ปลารัง ปลาอินทรี การจับปลากะตักจากทะเลเป็นจำนวนมาก โดยเรือปั่นไฟปลากะตัก จึงเป็นการตัดห่วงโซ่อาหารในทะเล เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ปลาในทะเลลดลง และทำให้รายได้ของชาวประมงในชุมชนลดลง กล่าวโดยรวมแล้ว การเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตักทำให้คนในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของพันธุ์กรรมปลา และตระหนักถึงความสำคัญและบทบาทของคนในชุมชนที่จะต้องอนุรักษ์พันธุ์กรรมปลา และส่งผลให้คนในชุมชนริเริ่มการวางแผนการจับ เพื่อเป็นอาณาเขต เพาะพันธุ์และหลบภัยของปลา และก่อให้เกิดสำนึกอาณาเขตทางกายภาพของทะเลชุมชน

โครงการทอส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย เป็นโครงการอภิมหาอมตะ มูลค่าการลงทุนมากกว่า 40,000,000,000 ล้านบาท โครงการนี้ เริ่มมีการร่วมขบคิดมายาวนานระหว่างรัฐบาลไทยและรัฐบาลมาเลเซีย นับตั้งแต่การค้นพบก๊าซธรรมชาติ ในทะเลที่มีการอ้างสิทธิร่วมกันระหว่างไทยกับมาเลเซียเมื่อปี 2522 โครงการทอส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย เข้ามาเกี่ยวข้องกับชุมชนดลิ่งชันในแง่ที่ชุมชนดลิ่งชันจะเป็นพื้นที่ที่จะนำก๊าซธรรมชาติมาขึ้นและเป็นพื้นที่ที่จะใช้ในการก่อสร้างโรงแยกก๊าซ

โครงการทอส่งก๊าซและโรงแยกก๊าซไทย-มาเลเซียนี้ ดำเนินการโดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ปตท. ได้เริ่มเข้าไปแนะนำโครงการกับคนในชุมชนเมื่อปี 2541 พร้อมกับการพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อให้คนในพื้นที่เห็นด้วยกับโครงการ ผลของการแนะนำโครง

การ ก่อเกิดทั้งความเห็นพ้องและการต่อต้านจากคนในชุมชน การต่อต้านของคนในชุมชนดำเนิน การในหลายรูปแบบ นับตั้งแต่การทำแผ่นป้ายติดตามเส้นทางเข้าหมู่บ้าน รวมไปถึงการประท้วง กิจกรรมต่าง ๆ ที่ดำเนินการโดยผู้สนับสนุนโครงการ แม้ ปตท. รวมทั้งรัฐบาลจะมองว่า โครงการดังมี ประโยชน์ และนำความเจริญมาสู่ภาคใต้ แต่กลุ่มที่คัดค้านมองว่า คนที่ได้ประโยชน์จากโครงการมี อยู่เพียงจำนวนน้อย แต่พวกเขา กลับกลายเป็นผู้ได้รับผลกระทบหนัก คือ หากมีการก่อสร้างโครง การจริง ๆ พวกเขาต้องถูกอพยพออกจากพื้นที่ ออกจากที่ทำกินที่บรรพบุรุษของพวกเขา ฟานัก ทำมาหากินและปลูกปาล์ม

แม้ผู้สนับสนุนโครงการจะให้ข้อมูลแก่พวกเขาว่า การสร้างท่อก๊าซและโรงแยกก๊าซในพ ทขึ้นที่ของหมู่บ้าน จะไม่ก่ออันตรายให้กับคนในชุมชน คนในชุมชนจะยังคงทำมาหากิน และอาศัยอยู่ ในชุมชนได้อย่างปลอดภัยและไม่ถูกอพยพโยกย้ายจากที่อยู่อาศัย การสร้างโรงแยกก๊าซเป็นสิ่งที่ ดี และเป็นการเพิ่มงานให้กับคนในชุมชน อย่างไรก็ตาม จากประสบการณ์ในที่ต่าง ๆ ที่คนในชุมชนได้ รับรู้ทั้งจากสื่อวิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์และการศึกษาดูงานที่ดำเนินการโดยปตท. ทำให้คนในชุม ชชนไม่ไว้วางใจในความสามารถในการจัดการของภาครัฐ ที่ในสายตาของคนในชุมชน การจัดการโดย ภาครัฐในกิจการต่าง ๆ เต็มไปด้วยความไร้ประสิทธิภาพ และคอร์รัปชัน ความล้มเหลวดังกล่าวชาว บ้านเรียนรู้ได้ ทั้งจากเรื่องไกลและใกล้ตัว เรื่องใกล้ตัวชาวบ้านเห็นได้จากข่าวทางทีวีและหนังสือ พิมพ์ เช่น ความล้มเหลวในการจัดการดูแลนิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด เป็นต้น ส่วนเรื่องใกล้ตัว ชาวบ้านเห็นได้จากความไร้ประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมายทางทะเล

ความกลัว ความไม่ไว้วางใจนี้ ความไม่เชื่อใจ นี้ได้นำมาซึ่งการต่อต้าน และการอ้างสิทธิใน การจัดการทรัพยากรภายในชุมชนและการอ้างสิทธิในพื้นที่ที่เป็นอาณาเขตหรือปริมณฑลบรรพบุรุษ ของตน ซึ่งรวมถึงผืนดินผืนน้ำ ที่บรรพบุรุษของคนในชุมชนเคยอยู่ อาศัย และทำมาหากิน และคน ในชุมชนถือว่า เป็นภาระหน้าที่ที่จกต้องช่วยกันดูแลรักษา โดยอาณาเขตดังกล่าวหมายถึงที่ตั้ง บ้าน ที่ทำมาหากิน ทะเลชายหาด ที่คนในชุมชนและบรรพบุรุษของคนในชุมชนเคยใช้เคยรักษามา หลายชั่วอายุคน

6. บทสรุป-วิเคราะห์

ข้อสรุปสำคัญประการหนึ่งจากการทบทวนเอกสารที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบสิทธิชุมชนในการ จัดการทรัพยากร ก็คือ ข้อสรุปที่ว่า การจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติที่ยั่งยืนนั้น ระบบสิทธิชุมชน ต้องเป็นระบบที่มีการกำหนดเขตแบ่งการใช้ทรัพยากรกันอย่างชัดเจน และต้องมีองค์กรของชุมชน ที่ทำหน้าที่ในการจัดการดูแล อนุรักษ์ทรัพยากรนั้น ข้อสรุปดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างสูงต่องานอนุรักษ์ สิ่งแวดล้อมในทั่วทุกภูมิภาคของโลก โดยได้รับการสนับสนุนจากองค์กรอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมสำคัญ ๆ ของโลก อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากการศึกษาพบว่า ระบบกรรมสิทธิของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบันได้มี การปรับเปลี่ยนหลายครั้ง คือ การปรับเปลี่ยนจากระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับหลักจริยธรรมแห่งการ

แบ่งปัน สูตรระบบสิทธิชุมชนแบบเปิด และกำลังเคลื่อนเข้าสู่ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและองค์กรชุมชน

ระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับหลักจริยธรรมแห่งการแบ่งปัน เป็นระบบกรรมสิทธิที่ไม่มีระบบหรือองค์กรในการจัดการทรัพยากรการประมงโดยตรง ระบบสิทธิชุมชนในรูปแบบนี้จึงมักไม่ค่อยจะได้รับความสนใจศึกษามากนัก และมักถูกมองในแง่ลบจากนักวิชาการ ที่ศึกษาระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน อย่างไรก็ตาม งานศึกษาของ Bender (2000) และ Bender, Kagi and Mohr (1998) ชี้ให้เห็นว่า ระบบกรรมสิทธิชุมชนภายใต้ระบบจริยธรรมการแบ่งปันนี้ เป็นระบบจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน แต่ความยั่งยืนดังกล่าวเกิดขึ้นบนเงื่อนไขที่ชุมชนนั้นเป็นชุมชนที่ทำการประมงเพื่อยังชีพและมีชนบทของการแบ่งปันอาหารต่อกันและกัน อันเป็นหลักประกันว่า คนในชุมชนทุกคนจะมีอาหารบริโภคอย่างเพียงพอ แม้จะไม่มีระบบและองค์กรจัดการด้านการประมงอย่างชัดเจน แต่การที่ชุมชนทำการประมงเพื่อยังชีพก็เป็นหลักประกันมิให้คนในชุมชนขูดรีดทรัพยากรการประมงจนเกินขนาด Bender (2000) ศึกษาเปรียบเทียบชุมชน 2 ชุมชนในหมู่เกาะ Tonga ชุมชนหนึ่งเป็นชุมชนที่ทำการประมงเพื่อการค้า และมีองค์กรชุมชนที่คอยจัดการการประมงของชุมชน คือ สหกรณ์การประมง อีกชุมชนเป็นชุมชนที่ทำการประมงเพื่อยังชีพ ไม่มีองค์กรชุมชนที่ทำหน้าที่จัดการการประมง แต่ชุมชนมีชนบทของการแบ่งปันอาหารที่สืบทอดกันมายาวนาน ผลการศึกษาพบว่าทรัพยากรการประมงของชุมชนแรกถูกขูดรีดจนเกินขนาด แต่ทรัพยากรการประมงของชุมชนหลังยังคงมีอยู่อย่างมั่งคั่ง

ระบบสิทธิชุมชนที่อิงอยู่กับระบบจริยธรรมการแบ่งปันของชุมชนดั่งชั้นตำรงอยู่คู่ชุมชนมายาวนาน จากการสอบถามคนในชุมชนพบว่า ภายใต้ระบบดังกล่าวคนในชุมชนมีทรัพยากรในทะเลอย่างเพียงพอ และไม่เคยปรากฏปลาทะเลหมดทะเล อย่างที่กำลังเกิดขึ้นกับชุมชนในปัจจุบัน การทำการประมงของคนในชุมชนมีเป้าเพื่อการยังชีพ ทั้งเพื่อบริโภคในครอบครัวและแลกเปลี่ยนข้าว และสิ่งจำเป็นอื่นกับชุมชนอื่น ชุมชนจึงดำรงอยู่ท่ามกลางความหลากหลายของปลา ทั้งด้านชนิดและปริมาณ

ระบบกรรมสิทธิชุมชนแบบเปิดของชุมชนดั่งชั้นพัฒนาขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของเรืออวนลาก และระบบเจ้าแก๊วเรือและตลาดปลาในชุมชน ระบบดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่รัฐอ้างกรรมสิทธิเหนือทะเลของชุมชนและการสนับสนุนการทำประมงแบบเสรี ระบบกรรมสิทธิของรัฐเหนือทรัพยากรทางทะเลนี้ เป็นระบบที่นักวิชาการของรัฐถือว่า เป็นวิธีการสำคัญในการเยียวยาปัญหา “โศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติสาธารณะ” (the tragedy of the commons) อย่างไรก็ตาม May (1992) ระบบกรรมสิทธิโดยรัฐเป็นกระบวนการปิดล้อม (enclosure movement) และเบียดขับชุมชนออกจากทรัพยากร ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างแพร่หลายทั้งในยุโรปและประเทศโลกที่สามในระยะเวลาที่ต่างกัน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่ปัญหาอีกประการ คือ ปัญหา “โศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติที่มีใช้สาธารณะ” (the tragedy of the non-commons) หรือโศกนาฏกรรมทรัพยากรของ

ชุมชน โศกนาฏกรรมดังกล่าวเริ่มเกิดขึ้นกับชุมชนดลิ่งชันเมื่อประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา และทวีความรุนแรงมากขึ้นพร้อมกับการเข้ามาของเรือปั่นไฟปลากะตัก ภายใต้นโยบายการอยู่ร่วมกันของประมงพื้นบ้านและประมงพาณิชย์ของรัฐบาลชวน หลีกภัย

ระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและองค์กรชุมชน เป็นระบบที่สืบทอดมายาวนานในบางชุมชนและเป็นระบบที่สร้างขึ้นใหม่ในบางชุมชน เช่น ชุมชนส่วนใหญ่ในหมู่เกาะในมหาสมุทรแปซิฟิกมีระบบกรรมสิทธิ์ในลักษณะนี้สืบทอดมายาวนาน (ดูบทความต่าง ๆ ใน Ruddle 1998) ระบบกรรมสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตและองค์กรในลาตินอเมริกาที่ศึกษาโดย McGrath (1993) และ Pereira (2000) เป็นระบบที่เกิดขึ้นใหม่ที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขและปัจจัยทางสังคม เช่น เกิดจากการลดลงของทรัพยากร และการแย่งชิงทรัพยากรโดยคนนอกชุมชน คนในชุมชนจึงตอบโต้ด้วยการสร้างระบบอาณาเขตและองค์กรชุมชนขึ้นมาจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งเห็นชัดจากกรณีศึกษาที่ McGrath (1993) และ Pereira (2000) ศึกษา ในกรณีชุมชนดลิ่งชันนั้นการเกิดขึ้นของระบบสิทธิชุมชนแบบอาณาเขตนี้เกิดขึ้นมาเพื่อตอบสนองกับการแทรกเข้ามาของการทำประมงแบบล้างผลาญของคนจากนอกชุมชน เช่น การทำประมงอวนลากและเรือปั่นไฟปลากะตัก และการเข้ามาของโครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย การลดลงของชนิดและปริมาณปลาในทะเล และเกิดขึ้นพร้อมกับแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมของสิ่งมีชีวิตในทะเล

คำถามประการสำคัญของการศึกษาระบบกรรมสิทธิของชุมชนก็คือ ระบบกรรมสิทธิของชุมชนเป็นระบบที่อนุรักษ์ทรัพยากรหรือไม่ และระบบดังกล่าวเป็นระบบที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสำนักการอนุรักษ์ทรัพยากรของคนในชุมชนหรือไม่ คำตอบของประเด็นดังกล่าวแยกได้ 3 แนว คือ กลุ่มหนึ่งเห็นว่า ระบบกรรมสิทธิของชุมชนเป็นระบบที่นำไปสู่โศกนาฏกรรมทรัพยากรสมบัติสาธารณะ (ดู Hardin 1968 และ Gordon 1954) กลุ่มที่สองมองว่า ระบบกรรมสิทธิชุมชนเป็นระบบที่อนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและดำเนินไปภายใต้สำนึกของคนในชุมชน แต่อีกกลุ่มเห็นว่าระบบกรรมสิทธิของชุมชนเป็นระบบที่อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม แต่การอนุรักษ์ดังกล่าวดำเนินไปภายใต้วิถีชีวิตของคนในชุมชน ส่วนสำนึกเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่และเกิดขึ้นภายใต้กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ (identity) ใหม่ของชุมชนเพื่อทานกับอำนาจรัฐและทุนที่แทรกเข้าไปจัดการทรัพยากรของชุมชน (ดู Polunin 1984) จากข้อมูลข้างต้นจะเห็นได้ว่า สำนักด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรพันธุกรรมสัตว์ในทะเลเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ แต่ในยุคที่ระบบกรรมสิทธิชุมชนที่อยู่ภายใต้จริยธรรมแห่งการแบ่งปัน เป็นระบบที่เปี่ยมด้วยทรัพยากรสัตว์น้ำมากมายหลายประเภท เฉพาะปลาตระกูลปลาจรวดเท่าที่คนในชุมชนยังคงจดจำได้ก็ไม่น้อยกว่า 15 ชนิด การมีอยู่หลากหลายของพันธุกรรมปลานี้มีอยู่ในช่วงที่ชุมชนยังไม่มีแนวคิดเรื่องทรัพยากรพันธุกรรมปลา แนวคิดทรัพยากรพันธุกรรมและการอนุรักษ์พันธุกรรมปลาของชุมชนเกิดขึ้นในยุคที่พันธุกรรมปลาร่อยหรอลง ซึ่งสอดคล้องกับข้อค้นพบของงานวิจัยหลายชิ้นที่พบว่า ในช่วงที่ทรัพยากรมีอยู่ยากมั่งคั่งนั้น คนในชุมชนจะไม่อนุรักษ์มีสำนึกของการอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อม สำนึกการอนุรักษ์และการดำเนิน

กิจกรรมเพื่ออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจะเกิดขึ้นในยุคที่ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในขั้นวิกฤติ (ดูอาทิ Berkes 1998)

เอกสารอ้างอิง

- 1) ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี 2539, ภูมิปัญญานิเวศวิทยาชนพื้นเมือง. กรุงเทพฯ: โลกดูเลยภาพ.
- 2) ยศ สันตสมบัติ 2542, ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- 3) ยศ สันตสมบัติ และวิฑูรย์ ปัญญากุล 2536, ความหลากหลายทางชีวภาพ: มิติทางสังคมและนิเวศ. กรุงเทพฯ: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
- 4) วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ 2535, ไปให้พ้นการปฏิวัติเขียว. สุพรรณบุรี: ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม
- 5) Acheson, James M. and James A. Wilson 1996, "Order out of Chaos: The case for parametric fisheries management," *American Anthropologist*. Vol. 98. No. 3. (September). Pp. 579-594.
- 6) Agrawal, Arun 1995, "Dismantling the Divide between Indigenous and Scientific Knowledge." *Development and Change*. Vol. 26. No. 3. Pp. 413-439.
- 7) Altieri, M. A. 1993, *An Agroecology Reader: A collection of selected papers*. Berkeley: University of California Press.
- 8) Beda-Beckmann, F. von, K. von Benda-Beckmann and A. Brouwer 1995, "Changing 'Indigenous Environmental Law' in the Central Moluccas: Communal Regulation and Privatization of Sas?" *Ekonesia: A Journal of Indonesian Human Ecology*. No. 2, pp. 1-39.
- 9) Bender, Andrea 2000, "Sharing Fishing Grounds and Sharing Food - How a Cultural Institution Helps to Protect an Open Access Resources." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 10) Bender, Andrea, Wolfram Kagi, and Ernest Mohr (1998), *Sustainable Open Access: Fishing and Informal Insurance in Ha'apai, Tonga*. St. Gallen: IWO-Discussion Paper No. 71.
- 11) Berkes, Fikret 1999, *Sacred Ecology: Traditional ecological knowledge and resource management*. Ann Arbor, MI: Taylor & Francis.

- 12) Berkes, Fikret 1998, "Indigenous Knowledge and Resource management systems in the Canadian subarctic," In *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Edited by Berkes, Fikret and Carl Folke. Cambridge: Cambridge University Press, 98-128.
- 13) Berkes, Fikret 1989 (ed.), *Common Property Resources: Ecology and community-based sustainable development*. London: Belhaven Press.
- 14) Berkes, Fikret and Carl Folke 1998 (eds.), *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 15) Berkes, Fikret and Carl Folke 1998a, "Linking Social and Ecological Systems for Resilience and Sustainability." In *Linking Social and Ecological Systems: Management practices and social mechanisms for building resilience*. Edited by Berkes, Fikret and Carl Folke. Cambridge: Cambridge University Press. Pp. 1-25.
- 16) Bromley, Daniel W. (ed.) 1992. *Making the Commons Work: Theory, Practice, and Policy*. San Francisco: Institute for Contemporary Studies.
- 17) Brush, Stephen B. et al. (eds.) 1996, *Valuing Local Knowledge: Indigenous People and Intellectual Property Rights*. Washington, DC.: Island Press.
- 18) Burger, Joanna and Michael Gochfeld 1998, "The tragedy of the Common: 30 years later," *Environment*. Vol. 40. No. 10. December. Pp. 4-13, 26-27.
- 19) Castro, Fabio de, David G. McGrath, and Marcelo Crossa 2000, "Adjusting to Change: The Crafting of Community Lake Management Systems in The Brazillian Amazon." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP),), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 20) Ciriacy-Wantrup, S. V. and R. C. Bishop (1975), "Common Property as a Concept in Natural Resources Policy." *Natural Resources Journal*. Vol. 15. (October). Pp. 713-727.
- 21) Cordell, John C. (ed.) 1990. *A Sea of Small Boats: Customary Law and Territoriality in the World of Inshore Fishing*. Cambridge, MA.: Cultural Survival Report 26.
- 22) Feeny, David, Fikret Berkes, Bonnie J. MaCay, and James M. Acheson 1990, "The Tragedy of the Commons: Twenty-Two Years Later." *Human Ecology*. Vol. 18. No. 1, pp. 1-19.

- 23) Feeby, David, Susan Hanna, and Arthur F. McEvoy 1996. "Questioning the Assumptions of the 'Tragedy of the Commons' Model of Fisheries." *Land Economics*. Vol. 72. No. 2, pp.187-205.
- 24) Gordon, H. Scott (1954), "The Economic Theory of a Common-Property: The fisheries." *Journal of Political Economy*. Vol. 16 (April), pp. 124-142.
- 25) Hann, C. M. 1998 (ed.), *Property Relations: Renewing the anthropological traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 26) Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler 1995 (eds.) *Rights to Nature: Ecological, economic, cultural, and political principles of institutions for the environment*. Washington, D. C.: Island Press.
- 27) Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler 1995a "Property Rights and the Natural Environment." In *Rights to Nature: Ecological, economic, cultural, and political principles of institutions for the environment*. Edited by Hanna, Susan, Carl Folke, and Karl-Goran Maler Washington, D. C.: Island Press. pp. 1-10.
- 28) Hardin, Garrett 1968, "The Tragedy of the Commons." *Science* 162. pp. 1243-1248.
- 29) Haviding, Edvard 1996, *Guardians of Marovo Lagoon: Practice, Place, and Politics in Maritime Melanesia*. Honolulu: University of Hawaii.
- 30) Johannes, Robert E. 1978, "Traditional Marine Conservation Methods in Oceania and their Demise." *Annual Review of Ecology and Systematics*. Vol. 9. Pp, 349-364.
- 31) Johannes, Robert E. 1992, *Words of the Lagoon: Fishing and marin lore in the Palau Distric of Micronesia*. Berkeley: University of California Press.
- 32) Johnson, Craig 2000, "Environment Stress, Economic Risk and Institutional Change: Inshore Fishing and Community-Based Management in Southern Thailand." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP),), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 33) Kunstadter, Peter 1978 (ed.), *Farmer in the Forest: Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand*. Honolulu: The University Press of Hawaii.
- 34) Leveil, Dominique P. and Benjamin Orlove 1990, "Local Control of Aquatic Resources: Community and ecology in Lake Titicaca, Peru." *American Anthropologist*. Vol. 92. Pp, 362-382.

- 35) McCay, Bonnie J. and Acheson, James M. (eds.) 1996 [1987]. *Question of the Commons: the culture and ecology of communal resources*. Tucson: University of Arizona Press.
- 36) MaCay, Bonnie and Svein Jentoff 1998, "Market or Community Failure." *Human Organization*. Vol. 57. No. 1.(Spring). Pp, 21-29.
- 37) McGrath, David G. et al. 1993, "Fisheries and the Evolution of Resource Management on the Lower Amazon Floodplain." *Human Ecology*. Vol. 21. No. 2, pp.167-195.
- 38) May, Peter H. 1992, "Common Property Resources in the Neotropics: Theory, Management Progress, and an Action Agenda." In *Conservation of Neotropical Forests: Working from Traditional Resource Use*. Edited by Redford, Kent H. and Christine Padoch. New York: Columbia University Press. Pp, 359- 378.
- 39) Pereira, Henrique 2000, "The Emergence of Common-Property Regimes in Amazonian Fisheries." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 40) Pinedo, Danny et al. 2000, "Community-Based Natural Resource Management as a Non-Linear Process: A Case Study in the Peruvian Amazon Varzea." Paper Presented at the 8th Conference of the International Association for the Study of Common Property (IASCP), *Constituting the Commons: Crafting Sustainable Commons in the New Millennium*, 31 May -4 June, Bloomington, Indiana University, USA.
- 41) Polunin, Nicholas V. C. 1984, "Do traditional Marine 'Reserve' Conserve ?: A View of Indonesian and New Guinean Evidence," In *Maritime Institutions in the Western Pacific*. Edited by Ruddle, Kenneth and Tomoya Akimichi. Osaka: National Museum of Ethnology, pp. 267-283.
- 42) Posey, Darrell A. and Graham Duffield 1996, *Beyond Intellectual Property: Toward Traditional Resource Rights for Indigenous Peoples and Local Communities*. Ottawa, Canada: International Development Research Centre.
- 43) Ruddle, Kenneth and Tomoya Akimichi 1984 (eds.) *Maritime Institutions in the Western Pacific*. Osaka: National Museum of Ethnology.
- 44) Ruddle, Kenneth 1998 (ed.), "A Modern Role for Traditional Coastal Marine Resource Management Systems in the Pacific Islands." *Ocean and Coastal Management*. Vol.

40. No. 2. (Special Issue)
- 45) Scott, Anthony D. 1955, "Fisheries: The Objectives of Sole Ownership." *Journal of Political Economy*. 63 (April), pp. 116-124.
- 46) South, G. Robin, Denis Goulet, Seremaia Tuqiri, and Marguerite Church 1994 (eds.), *Traditional Marine Tenure and Sustainable Management of Marine Resources in Asia and Pacific*. South Pacific: International Ocean Institute—South Pacific Marine Study Program, The University of the South Pacific.
- 47) Spoeher, Alexander 1980 (ed.), *Maritime Adaptations: Essays on contemporary fishing communities*. London: University of Pittsburgh Press.
- 48) Steins, Nathalie A. and Victoria M. Edwards 1999, "Platforms for collective action in multiple-use common-pool resources," *Agriculture and Human Values*. Vol. 16, No. 3 (September), pp. 241-255.
- 49) Thomas, David H. L. 1996, "Fisheries Tenure in an African Floodplain Village and the Implications for Management." *Human Ecology*. Vol. 24. No. 3, pp. 287-313.
- 50) Wilson, Douglas and Svein Jentoff 1999, "Structure, Agency and Embeddedness: Sociological Approaches to Fisheries Management Institutions." In *Alternative Management Systems for Fisheries*. Edited by David Symes. Oxford: Fishing News Books. Pp, 63-72.
- 51) Zerner, Charles 1994, "Through a Green Lens: The Construction of Customary Environmental Law and Community in Indonesia's Maluku Islands." *Law and Society Review*. Vol. 28. No. 5. Pp, 1079-1122

กรณีศึกษาภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการสวนสมรมบ้านคีรีวง
ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช

1. ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับคีรีวง

ชุมชนคีรีวงตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 5 บ้านคีรีวง หมู่ที่ 6 บ้านคีรีทอง หมู่ที่ 9 บ้านขุนคีรีและหมู่ที่ 10 บ้านคีรีธรรม ทั้ง 4 หมู่บ้านแยกจากหมู่บ้านเดิมคือบ้านคีรีวง เมื่อปี พ.ศ. 2536 ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการจัดการการปกครอง อย่างไรก็ตาม คนใน 4 หมู่บ้านปกติถือว่าตนเองเป็นคนคีรีวง และมักจะบอกคนข้างนอกว่าตนเป็นคนคีรีวงมากกว่าจะบอกว่าตนเป็นคนหมู่บ้านนั้น บ้านนี้ตามที่แยกใหม่

คีรีวงเป็นชุมชนที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ หมู่บ้านตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาและล้อมรอบด้วยภูเขาของเทือกเขานครศรีธรรมราช 4 ลูกคือ เทพล เขาหอยสังข์ เขารังโร และเขาหลวง อยู่ห่างจากตัวจังหวัดนครศรีธรรมราชประมาณ 23 กิโลเมตรตามเส้นทางหมายเลข 4015 และห่างจากตัวอำเภอลานสกาประมาณ 12 กิโลเมตร

ชาวคีรีวงตั้งบ้านเรือนในลักษณะชุมชนกระจุกตัว บ้านเรือนมีทั้งบ้านชั้นเดียวได้ถุนสูงและสองชั้นขนาดค่อนข้างใหญ่ แต่บ้านเรือนโดยส่วนใหญ่มักจะเป็นบ้านหลังเล็กๆ พออยู่อาศัยกันไม่กี่คน มักสร้างด้วยไม้หรือก่ออิฐถือปูน บ้านเรือนอยู่ใกล้ชิดติดกันเรื่อยไปตามสองฝั่งคลอง ถนนในหมู่บ้านเป็นทางดินลูกรังซึ่งเป็นหลุมเป็นบ่อและน้ำขังเป็นแห่งๆ มีหนทางลาดชันมากอยู่หลายแห่ง ถนนสายหลักในหมู่บ้านมี 3 สาย มีสะพาน 3 แห่ง ซึ่งทราบมาว่าทั้งถนนและสะพานเหล่านี้ชาวบ้านคีรีวงช่วยกันออกแรงและทำกันเอง โดยการนำของผู้นำหมู่บ้าน การสัญจรไปมาในหมู่บ้านชาวบ้านจะใช้วิธีการเดินเท้าหรืออาศัยรถมอเตอร์ไซด์รับจ้างหรือไม่ก็รถสองแถว

คีรีวงเป็นชุมชนเก่าแก่ ก่อตั้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ กลุ่มผู้ก่อตั้งประกอบด้วยคน 7 ตระกูลคือ ตระกูลตะลึงจิตร ตระกูลสุขใส ตระกูลจะระนิล ตระกูลประพัฒน์ ตระกูลธวัชกาญจน์ ตระกูลดลสิงเพชรและตระกูลสุขลจิตร ทั้ง 7 ตระกูลยังคงเป็นตระกูลใหญ่ของชุมชนในปัจจุบัน ปัจจุบันชุมชนคีรีวง (รวม 4 หมู่บ้าน) ประกอบด้วยประชากรรวม 2,488 คน แยกเป็นชาย 1,027 คน หญิง 1,411 คน ใน 607 ครอบครัว ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ โดยมีวัดประจำชุมชน 1 แห่งคือ วัดคีรีวง

ชาวคีรีวงส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทำสวนสวนผลไม้ อาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพที่สืบทอดกันมานับตั้งแต่การก่อตั้งชุมชน และเป็นอาชีพที่สร้างรายได้หลักของชุมชน ข้อจำกัดทางภูมิศาสตร์ที่บังคับให้คนในชุมชนประกอบอาชีพหลักแต่เพียงการทำสวน ส่งผลให้ชุมชนคีรีวงเป็นชุมชนที่เปิดต่อโลกข้างนอกค่อนข้างมาก คือ คนในชุมชนต้องนำผลิตผลจากสวนของตนเองไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าประเภท ปลา ข้าวและอาหารกับคนพื้นราบ โดยการล่องเรือที่รู้จักกันในนามของเรือเหินือ

อย่างไรก็ดี การเปิดตัวสู่โลกข้างนอกเริ่มทวีความเข้มข้นมากขึ้นนับตั้งแต่ปี 2504 เป็นต้นมา และขึ้นสู่จุดสูงสุดเมื่อรัฐเริ่มโครงการประกวดหมู่บ้านนับตั้งแต่ปี 2529 เป็นต้นมา ปัจจุบันคีรีวงเป็นแหล่งที่มีคนจากต่างถิ่นเข้าไปท่องเที่ยวและเยี่ยมเยือนไม่เว้นแม้แต่ละวัน

คีรีวงประกอบด้วยองค์ชุมชนหลากหลายของค์กร ทั้งองค์การที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ กลุ่มที่ไม่เป็นทางการและมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ กลุ่มแม่บ้านทุเรียนกวน กลุ่มผ้ามัดย้อม กลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวง กลุ่มบ้านสมุนไพรร ชมรมท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ กลุ่มโบไม้ เป็นต้น

2. พัฒนาการสวนสมรม

“สมรม” เป็นคำที่กลั่นมาจากคำว่า “สมรวม” ซึ่งหมายถึงการมีหลายสิ่งหลายอย่างมารวมกัน สวนสมรมเป็นสวนดั้งเดิมของภาคใต้ ซึ่งเป็นสวนที่ปลูกพืชหลากหลายชนิดในที่เดียวกัน ประวัติความเป็นมาของสวนสมรมในภาคใต้ไม่อาจทราบได้แน่ชัด ผู้รู้บางท่านบอกว่า สวนสมรมคงมีมาช้านานพร้อมกับการที่กลุ่มคนในภาคใต้เริ่มรู้จักทำการเกษตร

ในกรณีของชุมชนคีรีวงนั้น ตามประวัติการบอกเล่า กล่าวว่า สวนสมรม มีมาพร้อมการก่อตั้งชุมชนคีรีวง (เดิมชื่อบ้านขุนน้ำ) โดยในการอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งนั้น คนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานมิได้เป็นเพียงทหารหนีทัพ แต่เพียงประการเดียว หากแต่ประกอบด้วยผู้คนที่มีความรู้ความสามารถในการทำมาหากิน การทำสวนของชุมชนคีรีวงเริ่มจากการเข้ามาจับจองและแบ่งภูเขาลูกต่าง ๆ ออกเป็นช่องแต่ละตระกูล แล้วบุกเบิกทำกิน โดยในระยะแรกบรรพบุรุษของชาวคีรีวงเริ่มบุกเบิกพื้นที่ราบริมดง แล้วขยายไปสู่ที่สูงขึ้นไป การปลูกใช้วิธีการหยอดเมล็ดลงในที่ว่าง แซมต้นไม้ใหญ่เนื้อแข็งที่มีอยู่เดิม การทำสวนในลักษณะสวนสมรมของชุมชนนั้นได้ดำเนินสืบเนื่องเรื่อยมา จะมีการเปลี่ยนแปลงก็เฉพาะการเริ่มมีการนำพืชพันธุ์ใหม่เข้ามาผสมผสาน แต่ยังคงพื้นฐานเดิม นั่นคือ การคงไว้ซึ่งพืชพันธุ์เดิม พืชที่นำเข้ามาส่วนใหญ่จะปลูกแซมลงท่ามกลางพืชพันธุ์เดิม การต่อกิ่ง เสียบต้น ซึ่งการกระทำดังกล่าวเริ่มมาตั้งแต่เริ่มมีเกษตรกรกระดำบลเข้ามาทำงานในพื้นที่เมื่อ 40 – 50 ปีที่ผ่านมา

การเปลี่ยนสำคัญของสวนสมรมในคีรีวงประการถัดมา ก็คือ การเปลี่ยนแปลงจากการทำสวนสมรมเพื่อแลกเปลี่ยนอาหารมาสู่การทำสวนสมรมเพื่อการค้า การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเริ่มเกิดขึ้นนับตั้งแต่ต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เป็นต้นมา

แต่การเปลี่ยนแปลงในสองประการข้างต้นมิได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการทำสวนของชาวคีรีวง การทำสวนสมรมยังปรากฏในพื้นที่กว่าร้อยละ 95 ของพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดของชาวคีรีวง โดยสวนดังกล่าวพบตั้งแต่สวนข้างบ้านหรือสวนหลังบ้านไปจนถึงสวนที่อยู่ห่างไกลออกไปที่ยอดและสันเขา

3. ภูมิปัญญาการจัดการสวนสมรม

การปลูก

การปลูกพืชในสวนสมรม ชาวคีรีวงไม่นิยมปลูกไม้ผลเรียงกันเป็นแถวเป็นแนว หากแต่จะปลูกในลักษณะผสมผสานกันไป การปลูกในอดีตชาวคีรีวงจะเริ่มจากการปลูกแซมเมล็ดและต้นชำลงในพื้นที่ที่เป็นร่องว่างระหว่างต้นไม้ที่มีอยู่ก่อน การปลูกเริ่มจากการหว่านเมล็ด ขุดหลุมและปลูก โดยการปลูกระยะต้นไม้นั้นชาวคีรีวงมักปลูกคู่กับต้นชบา โดยชาวคีรีวงให้เหตุผลว่า การปลูกคู่ต้นชบานี้ ต้นชบาจะมีดอกสีแดง ดอกสีแดงจะบอกรู้ว่าที่ตรงนั้นมีต้นไม้อยู่ การหว่านเมล็ดในบริเวณนั้นต้องระมัดระวัง หากไม่ปลูกระยะต้นชบา ปีถัดไปหญ้าบริเวณที่ปลูกต้นไม้จะสูงท่วมและคลุมต้นไม้ การหว่านเมล็ดจะทำให้เราตัดต้นไม้ที่ปลูกนั้นไปด้วย

ปกติชาวคีรีวงจะปลูกต้นไม้ทุกปี อายุของต้นไม้ที่ปลูกจะบอกรุ่นของคนปลูก คือในสวนของชาวคีรีวงจะมีต้นไม้ที่ปลูกตั้งแต่รุ่นของทวดของทวดจนถึงรุ่นปัจจุบัน การปลูกในลักษณะดังกล่าว ชาวคีรีวงให้เหตุผลว่า จะทำให้คนในแต่ละรุ่นมีความภาคภูมิใจในสวนหรือผลงานของตนเอง แต่เหตุผลอีกประการและเป็นประการสำคัญ ก็คือ การปลูกพืชเพื่อทดแทนต้นเดิมที่มีอายุมากขึ้นและแก่ตายไป

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน การปลูกพืชของชาวคีรีวงเริ่มมีการผนวกความรู้ในการปลูกแบบดั้งเดิมคือ การปลูกด้วยเมล็ดและต้นชำเข้ากับการปลูกพืชด้วยเทคนิคสมัยใหม่ เช่น การเสียบยอดต่อกิ่ง เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะทำกับไม้ผลประเภททุเรียน เงาะ ลำไย แต่กระนั้นก็ตาม ชาวคีรีวงยังคงนิยมที่จะต่อยอดพืชสายพันธุ์ใหม่เข้ากับต้นที่เป็นสายพันธุ์ดั้งเดิม เพราะชาวบ้านเชื่อว่า ต้นพันธุ์ดั้งเดิมมีความต้านทานต่อโรคและสามารถขึ้นได้ดีในผืนดินของคีรีวงมากกว่าพืชสายพันธุ์ใหม่

ดังนั้น แม้สวนชาวคีรีวงจะมีพันธุ์ทุเรียนที่เป็นที่นิยมของตลาด เช่น หมอนทอง ก้านยาว ชันี แต่สวนของชาวคีรีวงยังคงเป็นสวนสมรมที่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกัน การปลูกพืชหลากหลายชนิดในแปลงเดียวกันที่สืบทอดมายาวนานในชุมชนคีรีวงนั้น มีเหตุผลอธิบายหลากหลายประการที่ให้อธิบายโดยคนในชุมชน เช่น

- การปลูกในรูปสวนสมรมนั้นเป็นสิ่งที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ จึงไม่ยากเปลี่ยนแปลง
- การปลูกพืชในลักษณะผสมผสานเป็นหลักการจัดการสวนที่ชาญฉลาดของบรรพบุรุษ เพราะพืชแต่ละชนิดกินอาหารไม่เหมือนกัน การปลูกพืชหลากหลายชนิดในที่เดียวกันเป็นการเพิ่มพูนปุ๋ยทางธรรมชาติให้กับต้นไม้โดยที่มนุษย์ไม่จำเป็นต้องเข้าไปจัดการ
- สวนสมรมเป็นแหล่งเพาะความหลากหลายทางธรรมชาติ ความหลากหลายทางธรรมชาติเป็นที่มาของความยั่งยืนของพืชผลจากการรบกวนของโรคแมลง
- คีรีวงเป็นแหล่งที่เสี่ยงภัยจากธรรมชาติ หินที่ประกอบเป็นเทือกเขาหลวงและที่ทำกินของคนในชุมชนเป็นหินที่ง่ายต่อการพังทลาย การปลูกพืชในลักษณะสวนสมรมเป็น

การยึดโยงหินและดินมิให้พังลงมาเป็นอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของคนในชุมชน ด้วยเหตุนี้สวนสมรมจึงคงอยู่คู่กับคนศรีวังมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

- สวนสมรมเป็นการจัดการแรงงานที่ชาญฉลาด เพราะพืชแต่ละชนิดออกผลในระยะเวลาที่ต่างกัน หากปลูกพืชชนิดเดียวกัน คนศรีวังก็ไม่สามารถจัดการแรงงานในครอบครัวได้อย่างเพียงพอ

การคัดเลือกพันธุ์

การคัดเลือกพันธุ์พืชถูกกำหนดด้วยปัจจัยหลากหลายประการ ในอดีตชาวศรีวังจะคัดเลือกพันธุ์พืชที่มีความแข็งแรง ผลดก รสชาติดี ผลโต มีคุณภาพ แต่ในบางกรณีพันธุ์พืชที่ชาวศรีวังอนุรักษ์ไว้ เป็นพันธุ์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทุเรียน ที่มีลูกโตประมาณ 8 กิโลกรัมต่อลูก เป็นทุเรียนที่มีตามธรรมชาติ คนในศรีวังไปพบจึงนำมาเพาะและปลูกในสวนของตนเอง

อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ระบบตลาดได้เข้ามาเป็นปัจจัยหนึ่งในการกำหนดการคัดเลือกพันธุ์ในชุมชน โดยปัจจุบันจะพบว่า คนในชุมชนเริ่มปลูกพืชสนองความต้องการของตลาดมากขึ้น คือ มีการปลูกพืชสายพันธุ์ใหม่จากนอกชุมชน เช่น ทุเรียนหมอนทอง ชัน และลองกอง เป็นต้น

การกำจัดศัตรูพืช

การกำจัดศัตรูพืชในสวนสมรมของชาวศรีวังในปัจจุบันยังคงยึดตามแบบแผนที่คนรุ่นบรรพบุรุษเคยกระทำมา ศัตรูหลักของพืชในสวนของชาวศรีวังได้แก่ แมลงวันทอง หมี ค้างคาว และกระรอก เป็นต้น การป้องกันศัตรูพืชเหล่านี้กระทำในหลายวิธี คือ

- การทำ “แห้วรอก” เพื่อไล่กระรอก เป็นวิธีการที่ใช้แพร่หลายและยังคงพบเห็นในปัจจุบัน ทำด้วยวิธีการง่าย ๆ คือ ชาวสวนจะนำเอาเสื้อผ้าที่ใช้แล้วไปวางไว้ตามตอไม้หรือกิ่งไม้ เมื่อลมพัดเสื้อผ้าจะไหวไปมาคล้ายกับการเคลื่อนไหวของคน ทำให้กระรอกตื่นกลัวและหนีไป
- การ “ทำขาบ” ทำโดยการเจาะปี่ป่ ขวนตัวเหล็กหรือไม้ไว้ตรงกลาง แล้วต่อเชือกดึงให้มีเสียงไล่กระรอก
- การทำ “ดักไธ้แล้ว” ทำโดยการนำเอาไม้ไผ่และรวดมาสาน ทำเป็นบ่วงดักกระรอก
- การดักหลาว กันหมีขึ้นกินทุเรียน
- การเอาแหหรืออวนคลุมต้นกลางสาตเพื่อกันค้างคาว
- การทำรังจำปาตะ ซึ่งได้แก่การนำเอาใบมะพร้าวมาสานหุ้มจำปาตะที่ยังเล็ก เพื่อป้องกันแมลงวันทอง เป็นต้น

การบำรุงดินและการดูแลรักษา

การบำรุงดินในสวนสมรม เป็นกิจกรรมที่ไม่มีความสำคัญมากนัก จากการสอบถามไม่มีชาวสวนคนใดที่ต้องนำปุ๋ยวิทยาศาสตร์มาใช้ในการทำสวนสมรม สิ่งที่ชาวสวนทำคือ การหว่านหญ้าให้ให้กลายเป็นปุ๋ยของพืช ส่วนการให้น้ำในอดีตชาวสวนจะใช้ระบบปะป่าน้ำจากภูเขาโดยใช้ไม้ไผ่ทำเป็นร่องให้น้ำไหลมายังต้นพืช ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นท่อพีวีซี

3. สวนสมรมกับความหลากหลายทางชีวภาพ

งานศึกษานี้มิได้เจแนบหรือค้นหาดัชนีความหลากหลายทางชีวภาพของสวนสมรม อย่างไรก็ตามสวนสมรมเป็นแหล่งรวบรวมพันธุ์ไม้หลากหลายชนิด ทั้งความหลากหลายของพืชล้มลุก ไม้ผล ไม้ยืนต้น ที่มีความจำเป็นต่อการบริโภค การใช้สอยและเศรษฐกิจของชุมชน อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปสวนสมรมจะประกอบด้วยไม้/พืชหลัก ๆ คือ ทุเรียน สะตอ หมาก จำปาตะ ลองกอง กล้วย มะพร้าว มังคุด ลูกเนียง มะปราง มะปริง ไม้ตรง มะละกอ พริก ขิง ข่า ตะไคร้ ใบชพลู พลู ขนุน พืชสมุนไพร เป็นต้น สวนสมรมที่อยู่สูงขึ้นไปบนสันเขา พืชที่ปลูกข้างต้นจะผสมผสานไปกับไม้ยืนต้น หรือไม้ป่าอื่น ที่มีอยู่เดิม

นอกจากพืชพื้นเมืองข้างต้น สวนสมรมบางสวนยังประกอบด้วยพืชพันธุ์ใหม่นำเข้าอื่น ๆ ซึ่งเริ่มเข้ามามีบทบาทในชุมชนนับตั้งแต่ประมาณปี 2505 เป็นต้นมา เช่นทุเรียนหมอนทอง ชนึ ลองกองและยางพารา เป็นต้น ด้วยเหตุนี้คนในชุมชนบางคนจึงเรียกสวนสมรมว่าเป็นที่รวมของความหลากหลายทางชีวภาพอย่างครบครัน

สวนสมรมกับความหลากหลายของทุเรียน

สวนสมรมนอกจากจะเป็นที่รวมของความหลากหลายทางชีวภาพแล้ว ยังเป็นที่รวมของความหลากหลายของทุเรียน ในอดีตทุเรียนที่ปลูกในสวนสมรม ส่วนใหญ่ประกอบด้วยทุเรียนพันธุ์พื้นเมือง แต่ในปัจจุบันสวนสมรมส่วนใหญ่จะประกอบไปด้วยทุเรียนพื้นเมืองและทุเรียนพันธุ์ โดยทุเรียนพันธุ์นั้นถูกนำเข้ามาสูกเพื่อสนองความต้องการของตลาด

อย่างไรก็ตาม เปรียบเทียบระหว่างทุเรียนสองประเภท ทุเรียนพื้นเมืองจะมีความหลากหลายมากกว่า โดยทุเรียนในสวนสมรมแต่ละต้นจะมีความแตกต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็น หนาม สีผิว รสชาติ เนื้อเยื่อ สีของเนื้อเยื่อ รูปทรง เป็นต้น ความแตกต่างในด้านดังกล่าวบวกกับแหล่งที่เกิดของทุเรียนต้นนั้น ๆ ทำให้คนในชุมชนตั้งชื่อทุเรียนของตนแตกต่างกันไป เช่น ทุเรียนในสวนของลุงสมปอง ขุนทน จะมีชื่อและลักษณะแตกต่างกันไปดังแสดงในตารางที่ 1 และแต่ละต้นจะแตกต่างไปจากทุเรียนในสวนของธีรพันธ์ จุฬากาจณ์ ดังแสดงในตาราง

ตารางแสดงความหลากหลายของทุเรียนในสวนลงสมปอง ขุนทน

ชื่อทุเรียน	ที่มาของชื่อ
1. ไอ้ประ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นประ
2. ไอ้สาหลอด	ขึ้นคล่อมทางเดิน
3. ไอ้ห้วย	ขึ้นอยู่ใกล้ห้วย
4. ไอ้ห้วยควน	ขึ้นอยู่หน้าควน (ที่สูง)
5. ไอ้กุด	ขึ้นอยู่ใกล้กุด
6. ไอ้หน้าหน้า	ขึ้นอยู่หน้าหน้า
7. ไอ้ขวันยาว	มีขวันยาว
8. ไอ้เขี้ยว	ลูกมีสีเขี้ยว
9. ไอ้กล้วย	สีเนื้อเหมือนกล้วย
10. ไอ้ตัวแปรบ	ลูกแบนเหมือนตัวแปรบ
11. ไอ้หน้าเต้า	ลูกคล้ายลูกน้ำเต้า
12. ไอ้หน้าถ้ำ	ขึ้นอยู่หน้าถ้ำ
13. ไอ้ท้ายห้วย	ขึ้นอยู่ท้ายห้วย
14. ไอ้สะตอ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นสะตอ
15. ไอ้เนียง	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นลูกเนียง
16. ไอ้หน้าชา	เนื้อแห้งใช้กินกับน้ำชา
17. ไอ้ท่อน	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นสะท่อน
18. ไอ้ห้วยป่า	ขึ้นอยู่ใกล้ป่า
19. ไอ้มดแดง	ต้นมีมดแดงมาก
20. ไอ้ท้ายต้อ	กันมีสีขำ
21. ไอ้รังตัง	ขึ้นอยู่ใกล้รังตัง
22. ไอ้พรวัว	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นมะพร้าว
23. ไอ้ชาคิม	ต้นมี 2 ต้นติดกัน
24. ไอ้จอมหัก	ยอดของต้นหัก
25. ไอ้ขนุน	อยู่ใกล้ต้นขนุน
26. ไอ้ขวันสั้น	มีขวันสั้น
27. ไอ้เหม้น	มีหนามเหมือนหนามเหม้น
28. ไอ้ป่าง	ป่างชอบกิน
29. ไอ้เจ็ดหมุน	ต้มมีบรเพ็ดขึ้นคลุม
30. ไอ้เตี้ย	ต้นเตี้ย
31. ไอ้สาวสูง	มีต้นสูงมาก
32. ไอ้กำ	ขึ้นอยู่ใกล้ต้นระกำ